

Jutulsen

2022

Årgang 26
Årsskrift frå Vågå Historielag

Jutulsen

2022

Årgang 26
Årsskrift frå Vågå Historielag

Redaktør: Knut Raastad

Annonser: Dag Aasheim
Tilretteleggjing for trykk: Visus, Lom
Trykk: Dalegudbrands trykkeri

Vågå Historielag vil rette stor takk til alle som har medverka til utgjeving av Jutulsen 2022. Stor takk til artikkelforfattarane som har kome med interessante, lokallistoriske artiklar! Vidare går takken til dei som har lånt ut bilete, til annonsørane og elles andre som har gjeve god hjelp.

*Framsdebilde: Alfred og Tordis Maurstad frå filmen «Liv» i 1934.
Foto frå Nasjonalbiblioteket v/Bent Kvalvik.*

Frå innspelinga av Peer Gynt i 1934, to av bildene er frå oppigard Sør-Sandbu. Det tredje har påskrift: «Herr Gutorm Gjesling. Til Erindring om «Peer». Hans Albers aug 1934». Utlån foto: Gunnar Gjesling Sandbo.

Innhald

Bent Kvalvik: Vågå – Norges Hollywood	side 4
Ivar Teigum: Løytnanten på Tolstad	side 22
Harald Sve Bjørndal: Klåsåt kjærleik, ei forbanning og nokre tekstilar	side 28
Ansgar Brekke: Arrestasjon av fotograf	side 34
Ein av dei særmerkte «gruvebusane»	side 42
Jakup Skjedsvoll: Namnet Karusbakken	side 46
Reidunn Snerle: Bruce Laingen	side 50
Knut Raastad: Notehefte etter Ivar Sande	side 52
Paul Odd Brun: Spelmanns-Skaarin	side 56
Kristin Akslen Hagen: Ola Odnes fortel om seterlivet	side 66
Vegard Veierød: Anders Sandvig og hans interesse for Bøneslia	side 72
Gunnar Gjesling Sandbo: Vågåjenta Hanna Resvoll-Holmsen	side 78
Hans-Jacob Dahl: Thekla Resvoll – høvfjellsøkolog	side 86
Tor Henning Evensen: Turister og mat på Tronhus i 1912	side 88
Reidunn Snerle: Kua mi, eg takkar deg	side 102
Eirik Haugen: Avstraffelse i gapestokk og på tremerr	side 106
Jakup Skjedsvoll: Ny utgåve av <i>I gamle Daagaa</i>	side 108
Terje Kleiven: Han gav oss ein minnearv	side 112
Vågå Historielag: Årsmelding 2021	side 116

Vågå – Norges Hollywood

Av Bent Kvalvik

Dramatisk film ble det laget i Norge fra ca. 1910 av. Det er denne tiden vi kaller filmens første barndom. Men det var først fra 1920 av, altså for temmelig nøyaktig 100 år siden, at vi fikk det vi kan kalle den helaftens kinofilmen som etablert uttrykksform. Og den aller første produksjonen i det slaget var faktisk «Fante-Anne», en film etter en novelle av Kristofer Janson, regissert av den senere erfarne veteranregissøren Rasmus Breistein. Dette var faktisk hans aller første forsøk som filmmann.

Breistein hadde bakgrunn som skuespiller ved Det Norske Teatret og hadde derfra med seg et sterkt forhold nasjonal-romantikken, både mht diktning, folkemusikk og bildekunst. Og da Svensk Filmindustri i 1919 hadde fått laget film etter Bjørnsons «Synnøve Solbakken», med eksteriører fra Gudbrandsdalen, fikk Breistein ideen om at dette var en filmsjanger vi burde lære å beherske selv, i Norge, i norsk film. Og det fikk han ledelsen i Kommunernes Filmsentral med på.

Karin Molander som Synnøve Solbakken i 1919. Foto frå Gunn Berit Aasheim, Vågå historielags fotoarkiv.

Han måtte imidlertid pants sette gården sin hjemme på Breistein i Hordaland for å få nok produksjonsmidler.

Men så kom filmstaben til Vågå i Gudbrandsdalen, som ble skueplassen for film dramaet. Breistein var jo vestlending og sånn sett ikke noen åpenbar kjenner av Gudbrandsdalen i utgangspunktet, men mye av æren for det heldige valget av eksteriører tilla han den gode film fotografen Gunnar Nilsen-Vig, som skulle bli Breisteins medarbeider på så å si alle filmene han laget. Nilsen-Vig var vel bevandret i Norges natur og visste fort hvor i Norge man ville finne den gode dramatiske bildebakgrunnen for en film.

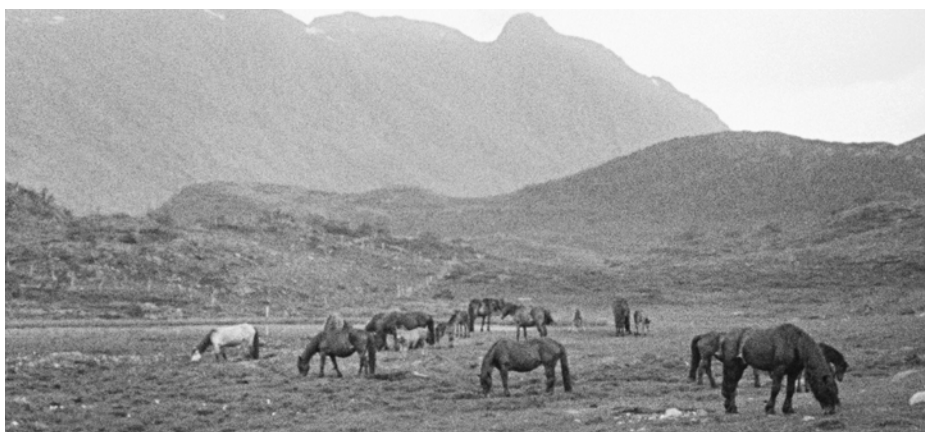
Da «Fante-Anne» fikk sin første repriserunde på kino i 1964, ble den da meget forhenværende skuespillerinnen Aasta Nielsen intervjuet i Aftenposten, og hun fortalte blant annet: «Filmen ble innspilt noen eventyrlige sommer måneder oppe i Vågå, hvor far til Amble-Næss (NB: Leif Amble-Næss (1896-1971), populær skuespiller) var prest. Han lånte oss generøst prestekjolen og stilte kirken til disposisjon. Hele bygden var fylt av søte, snille, fortryllende mennesker, som utelukkende ville oss vel.

Frå «Fante-Anne».

Bare solen sviktet. Vi ventet i uker på skikkelig vær. Bare små solgløtt hver dag. Men vi var 13 ungdommer som nød ferien og hverandres selskap. [...] Fred Olsen hadde generøst stilt sitt praktfulle Sandbu til disposisjon. Og Haldors hus, som jeg skulle svi av, fikk vi lov til å sette opp like ved hans nyoppførte låve. Til brannen brukte vi hundrevis av gamle filmruller, som vi fikk sendende opp fra Kommunernes Filmsentral.» Minnene var tydeligvis bare gode, men å se seg selv igjen på filmduken var Aasta Nielsen mer ambivalent til. «Det var det rene marerittet å se seg selv igjen etter så mange år.

De skulle sett sminkingen. Hvert trekk var hardt og kantet. Vi var våre egne sminkøser i de dager. Og så karakteren da! Jeg hadde for lengst glemt at Fante-Anne var så hevnjerrig og trollete.»

Frå nedre Leirongsdalen. Bilder frå «Trollelgen» i 1927.

Noen år senere ble ytterligere en norsk stumfilmklassiker til dels tatt opp i Vågå. Mikkjel Fønhus' roman «Troll-elgen» hadde lenge fascinert den unge filmmannen Walter Fyrst. Denne boka ville han lage film av, og han fikk med seg den unge advokaten Helge Lunde som produksjonsleder. Lunde var fra Valdres, som Fønhus, attpåtil i slekt med forfatteren - og ikke minst en ivrig elgjeger. Det ble en påkostet og forbløffende god film. Største-parten av filmen ble tatt opp ved Bjølstad gård i Heidal, både eksteriører og utendørsbygde interiører. Men her var også levende bilder fra Riddarspranget og Leirongsdalen. Filmen var en stor suksess, og vakre Tove Tellback, som spilte den kvinnelige hovedrollen, fikk tilnavnet Trollelgen på folkemunne.

Det ble ikke siste gang Vågå ble oppsøkt av filmfolk, til og med Breistein skulle vende tilbake, både til Vågå og til Kristofer Janson, men før den tid skulle det komme andre filmfolk dit, både norske og utenlandske. Fra 1930 av var stumfilmens tid forbi, og lydfilmen etablerte seg raskt som den enerådende uttrykksformen. En av de aller første norske lydspillefilmene var «En glad gutt» fra 1932, etter Bjørnsons bondefortelling. Den ble også innspilt i Vågå. Året 1932 var faktisk året selskapet Norsk Film AS ble

Frå «En glad gutt».

opprettet, og «En glad gutt» var den aller første produksjonen selskapet var involvert i. Her hentet man inn den svenske regiveteranen John W. Brunius, som også hadde laget «Synnøve Solbakken»-filmen tretten år tidligere. Da «En glad gutt» skulle vises på TV julen 1978, ble Gøril Havrevold, som spilte Marit Heiegårdene, intervjuet i Programbladet. «Det er ganske fantastisk,» sa hun da,»å tenke på hvilken utvikling som har skjedd innen filmen. Under innspillingen av «En glad gutt» var vi nødt til å vente hvis det kom så mye som et lite vindpust! All tale ble tatt opp under innspilling, og det forventede opphold på Fred Olsens gård, Sandbu - som liksom skulle være mitt barndomshjem i filmen, tok ikke 14 dager, men hele seks uker. [...] Jeg syntes det var en opplevelse å få spille Marit, og skuespillerne i filmen ble jo også mine venner for resten av livet. Selv var jeg nokså betatt av Tore Foss, husker jeg, og Fred Olsen, som var til stede under mesteparten av innspillingen, var et vidunderlig menneske som alltid fant på overraskelser. Han var et menneske man ble oppriktig glad i, og han syntes nok han måtte passe litt godt på meg som var 17 år og lattermild! Under innspillingen ga Tore Foss meg en god klem, og det likte ikke Fred Olsen. Rør ikke jenta mi, ropte han indignert...»

Filmen «En glad gutt» traff godt hos publikum, selv om filmanmelderne var relativt forbeholdne. Det teknisk primitive ved filmen, som selvsagt vil være enda tydeligere i dag, gikk ikke upåaktet hen, og det ble også påpekt at den inkonsekvente språkbruken var med på å gi heltene et nokså kunstig preg.

Fra vår nasjonale bokhylle var det jo ellers ikke bare Bjørnsons og Kristofer Jansons personer som så ut til å høre hjemme i Vågå. Da Henrik Ibsen hadde skrevet sin «Peer Gynt» skrev han følgende til forleggeren sin: «Hvis det kan interessere Dem at vide, saa er Peer Gynt en virkelig Person, der har levet i Gudbrandsdalen, rimeligvis i Slutnigten af forrige eller i Beyndelsen af dette Aarhundrede. Hans navn er endnu godt kjendt blandt Almuen deroppe.» For oss andre er det jo ellers alminnelig kjent at Asbjørnsen og Moe fortalte jaktskrøner om raringen Per Gynt en god stund før Ibsen. Det var da heller ikke så unaturlig at den første lydfilmen etter Ibsens «Peer Gynt» ville finne sitt rike i nettopp Vågå. Det gjorde den da også, i 1934, riktignok i en tysk produksjon.

Det var den i sin tid populære skuespilleren Hans Albers som spilte tittelrollen, og produksjonen fikk selvfølgelig mye oppmerksomhet i norsk presse, både da den ble laget og da den ble vist. Innspillingen foregikk

nemlig heller ikke uten autentisk dramatik. Fra Folkebladet 1. september 1934 meldes: «Under den tyske innspilling av «Peer Gynt» i Vågå er der for nogen dager siden hendt en begivenhet som nær hadde kostet tre menneskeliv. Den berømte Hans Albers og de to norske skuespillerinner Astrid Leikvang og Aagot Sperati ble alle såret, og frøken Sperati er først nu utenfor livsfare. Ulykken skjedde under en scene som er innlagt i filmen, i det hesten som var spent foran den vogn som de tre sat op i løp ut på en livsfarlig vei. Vognen ble slengt frem og tilbake under den ville fart og skjekene ble knekket som fyrstikker så den tilslutt hang i hestens seletøi. Albers klarte i siste liten å gripe frøken Leikvang og kastet sig av under farten mens frøken Sperati halvt hoppet halvt blev kastet ut på veien.» Det som ikke kom fram i denne avisnotisen, var for øvrig at det nedover denne kjerreveien var et stup på 40 meter på venstre side.

«Peer Gynt»-filmen ble ikke så veldig entusiastisk mottatt av norske film-anmeldere, de fleste mente at man her hadde tatt seg alt for store friheter i forhold til Ibsens verk, og at resultatet ble deretter. Ibsens rettighetsforvalter, filmregissøren Tancred Ibsen, var heller ikke særlig glad for filmen, og han kunne fortelle pressen at han hadde fått løfte om å få gjennomgå manus på forhånd da han solgte filmrettighetene. Men det hadde han slett ikke fått. Regissør Ibsen hadde naturlig nok planer om å lage «Peer Gynt»-film selv, men det fikk han aldri realisert.

Sommeren 1934, da «Peer Gynt» ble innspilt, var imidlertid Tancred Ibsen opptatt med filminnspilling i Vågå han også, og det var film ikke etter hans farfar Ibsen, men etter han morfar Bjørnson. Det var nærmere bestemt en svenskprodusert lydfilm på «Synnøve Solbakken». Utgangspunktet for Tancred Ibsens sujest her var at svenskene hadde lagt merke til hans suksess og hans kunstneriske nivå i de første filmene han hadde laget i Norge, og de tilbød ham kontrakt på å regissere en hel rad svenske filmer over en toårsperiode. De mente nok da å kunne melke en del suksess på at «Synnøve Solbakken» ble regissert av dikterens dattersønn.

Det var ellers i utgangspunktet en gjennomført svensk film, og hovedrollen skulle spilles av den talentfulle unge Karin Ekelund. Sæmund Granlien ble tildelt den allerede da legendariske Victor Sjöström, og musikken skulle besørges av en av Sveriges fremste komponister, Hugo Alfvén. Underveis i planleggingen av filmen fikk man også idéen om å lansere filmen i to versjoner, med Randi Brønne som Synnøve i versjonen som skulle vises i Norge. Det innebar at alle scenene med den voksne Synnøve ble spilt inn i to varianter. Svenskene fikk se Karin Ekelund, og nordmennene fikk se Randi Brønne. Den ferdige filmen ble betraktet som nokså ujevn, men den hadde sine jokere i Hugo Alfvéns musikk, som på et vis har overlevd filmen i en ofte spilt Synnøve Solbakken-suite, og i Victor Sjöström, som gjør en gripende karakter som Sæmund Granlien. Eksteriørene ble igjen gjort i Vågå og omegn.

Vi går til pressen igjen. I august prøver en journalist i Tidens Tegn å få en reportasje i Vågå, og først svarer Tancred Ibsen: «Hør her, De får heller komme og se på oss ta de siste scenene i morgen tidlig; så får De snakke med de andre også - eller de fleste av dem da. Forresten håper vi å få filmen ferdig i september. Vi skal ta noen interiører i Stockholm når vi er ferdige her. Og lokalitetene. Storartet. Det er jo vakkert heroppe. Jeg reiste rundt i landet i ukevis før jeg bestemte meg for Vågå. [...]

På det relativt tidlige tidspunkt neste morgen stiller vi altså på Sandbu, Gjesling-ætten gamle gård. Denne gård er nu lagt til rette for bryllup, slagsmål og annet farlig tidsfordriv. [...] Det er i sannhet et underlig billede som møter oss der i det gamle, ærverdige tun. Midt på gården står kamera og mikrofon. Like under denne ligger Sæmund, alias Victor Sjöström med løftet kniv, tilsynelatende fast bestemt på å ta livet av Knut, alias Mauritz. Det ser så nifst ut at vi grøsser.

Borte ved stalldøren står Aslak, som i virkeligheten er den utmerkede skuespiller Gustafson, i samtale med en traust bondegutt. [...] På stabburstrappen får vi øye på nydelige flickor i bunader. Iallfall den ene er oss godt kjent, det er nemlig Randi Brænne. Aha, De har altså sluttet å filme på norsk, De har med andre ord gjort svenske av Dem? Ser jeg svensk ut? spør frøken Brænne og viser nedover bunaden.

Vi har ikke mer vi skulle ha sagt om den ting. Hun er norsk. Utvilsomt. Så forestiller hun oss for lille, vakre Karin Ekelund, som også spiller Synnøve. Begge disse unge damer spiller nemlig denne rolle. [...] Knepp! Det surrer litt i kameraet. Tack, det var mycket bra. Ny innstilling, nye prøver, scene etter scene. Brænne og Ekelund! roper Ibsen. Borte er de. Sikkert nok. Med slike krefter, slike omgivelser. Med slike Synnøver. Blir vel filmen verdt å se!»

Året 1934 var nok det aller travleste filmåret i Vågå. Det var ikke nok med Peer Gynt og Synnøve Solbakken; det ble faktisk gjort enda en film der det året. Rasmus Breistein vendte tilbake, både til Vågå og til Kristofer Janson

Frå «Synnøve Solbakken».

som handlingsleverandør. Filmen het «Liv» og hadde ekteparet Tordis og Alfred Maurstad i hovedrollene. Sistnevnte skulle jo etter hvert bli en ikonisk helt i norske filmer, særlig i Tancred Ibsens klassikere «Fant», «Gjest Baardsen» og «Tørres Snørtevold». Men for Tordis Maurstads vedkommende ble faktisk dette den eneste store rollen hun kom til å gjøre på film.

Når det gjelder Kristofer Janson, som hadde skrevet romanen «Liv» som filmen bygget på, så var jo han både prest og dikter og hadde etter hvert sin egen menighet blant norske nybyggere i Amerika. Breistein hadde på dette tidspunkt, i 1934, allerede hatt flere turnéer i Amerika med visninger for norsk-amerikanere av «Fante-Anne» og de to andre stumfilmene han hadde laget etter Jansons fortellinger, «Brudeferden i Hardanger» og «Kristine Valdresdatter». «Liv» var den fjerde og siste filmen Breistein laget etter Kristofer Janson. Nå gikk altså Kristofer Janson til lydfilmen, og «Liv» ble også introdusert som den første filmen med nynorsk tale.

«Etter min mening er «Liv» en av Kristofer Jansons beste fortellinger», sier Rasmus Breistein til Bergens Arbeiderblad i november 1934. «Den handler om en fars kamp for sin datter. Datteren Liv forelsker seg i en farenfant som en stormnatt kommer til gårds i den skumle hensikt å hevne sin egen far som er blitt drept for år tilbake under et bryllupsgilde. Men hevnen uteblir, for de to unge forelsker seg i hverandre og må nok gjennomgå adskillig før der endelig blir fred og forsoning. [...]

Frå «Liv».

I Eidefossen, nedenfor Vågå, tok vi opp en del scener hvor Liv setter over elven med barnet. Jeg håper sandelig at disse scenene kommer til å virke likså livsfarlig på filmen som de var i virkeligheten. Det var mange ganger med nød og neppe at vi fikk reddet både Tordis Maurstad og fotografene fra den visse død. Den båten vi brukte for anledningen ble også i virkeligheten dradd med av det voldsomme sug fra fossen og helt splintret da vi fant den igjen nedenfor fossen. I siste liten fikk vi dog trukket fru Maurstad ut av båten. Hadde vi visst hvilken risiko vi løp under disse optagelser, hadde vi aldri begitt oss ut på det.»

Men her fikk man ellers altså se Alfred Maurstad i hans første hovedrolle på film. Det skulle jo ikke bli den siste. Etter at Tancred Ibsen hadde hatt så fruktbart samarbeid med ham i «Fant», falt det seg naturlig å søke etter nye filmprosjekter med denne sterke skuespilleren. Legenden om mestertyven og rømlingseksperterten Gjest Baardsen kom relativt fort i tankene, og den filmen kom i 1939, en morsom og nokså romantisert versjon av historien. At Gjest Baardsen var en helt som stjal for å hjelpe fattige og ulykkelige var nok en sannhet med store modifikasjoner. Men han levde uomtvistelig i en tid med mye fattigdom og nød, og med levekår som skapte både bitterhet og desperasjon i folket. Sånn sett kunne selv en forskjønnet utgave av Baardsen-legenden gi et vitnesbyrd om forna dars sosiale urettferdighet.

Tancred Ibsen forteller i sin selvbiografi at arbeidet med denne filmen nærmest gikk som en lek, helt fra utarbeidelsen av manuskriptet til selve produksjonen. «For,» sier Ibsen,»siden filmen for størstedelen skulle foregå ute i Guds frie natur, burde jeg på forhånd, sammen med sjeff fotografen, ha vært på befaring og funnet eksteriørene, hvor de forskjellige komplekser skulle filmes. Men det forhåndskjennskap flere av oss hadde til de trakter som Gjest hadde hjemsoekt, drog jeg av gårde i sikker forvissning om at fru Fortuna ville stå meg bi denne gang, som hun i grunnen alltid hadde gjort. Og fru Fortuna sviktet meg nok ikke. Hun ledet oss uten et øyeblikks betenkning til Vågå og Lom, opp Bøverdalen og inn i Jotunheimen, så til Grotli, Stryn og Luster.

På hvert sted visste hun hvor fotografene ville finne de ideelle omgivelser for spillescenene. Alfred og Vibeke Falk (som spilte Anna Reincke) var med på turen fra første stund, de øvrige skuespillere kom etter hvert som jeg behøvet dem. Under Gjests og Annas flukt rider hun på en fjording - men i virkeligheten er det fem fjordinger, en i Vågå, en ny i Lom, på Grotli, Videseter og i Bøverdalen. Og av begge kjønn.»

Og filmen «Gjest Baardsen» skulle bli en av norsk films største klassikere.

I norsk film var det jo ellers mest på 20- og 30-tallet at byde-romantikken stod sterkt. I årene under og etter krigen var det på et vis som dette ledemotivet gradvis kom i bakevja. Men i 1948 ble det laget ytterligere en film som knyttet seg sterkt an til denne tradisjonen. Det var «Jørund Smed», etter Jacob Breda Bulls roman. En storstilt norsk-svensk co-produksjon. Da denne filmen ble vist som mandagsfilm i TV påsken 1977, skrev Rolf Løvaas i Programbladet: [...] «Jørund Smed» utkom første gang i 1920. Hovedpersonen er smeden Jørund fra Dalarna som vandrer over kjølen for å finne arbeid. Slik beskrives han av forfatteren: «Han var høy og lys denne Jørund smed, men han hadde svartbrune øyne som jenter sa var farlige. Hans armer og hele kropp var som stål, og hans hender bar merker etter hans arbeid. Men når han sang eller fortalte, glemte man alt.» [...] Jørund gjør innrykk på storbondens datter Marja, men foreldrene vil helst hun skal gifte seg på fornuftig vis. [...]

Jacob Breda Bull var fra Rendalen, men ekstriørøpptakene til «Jørund Smed» ble altså ikke gjort i forfatterens eget rike. Filmfolkene søkte seg mot en så dramatisk natur som mulig, og det fant de fortrinnsvis i Loen og på Videseter i Stryn. Og altså da i Vågå. Alfred Maurstad, som også i denne

filmen hadde en relativt sentral rolle, uttalte til pressen at han følte lykkens gudinne måtte ha fulgt innspillingen. For da de begynte opptakene i Loen var det strålende vær der, mens det pøsregnet på Videseter. Men da de flyttet over til Videseter fulgte godværet med, og nøyaktig det samme skjedde da de dro videre til Vågå, der det hadde vært elendig vær i forkant. Og det kan verifiseres den dag i dag at denne filmproduksjonen hadde værgudene på sin side.

Gudbrandsdalen og Jotunheimen har filmfolk vendt tilbake til med jevne mellomrom helt opp til våre dager, men den neste - og egentlig siste - filmen som velger Vågå som hovedsete for innspillingen, er faktisk den tredje og til denne dag siste filmversjonen av «Synnøve Solbakken». Og nå skulle altså Vågåbygda eksponeres på kinolerretet for første gang i farger. Man måtte imidlertid også gjøre noen av opptakene i Lom og på Dovre. Fem ganger måtte folk gå inn og ut av kirken i Lom før filmfolka var fornøyde med opptaket. Egentlig var det bare kirkene i Vågå og Lom som skulle brukes, men til det første møtes sødme mellom Synnøve og Torbjørn kom det her litt for mange nye hus inn i bildet, så noen av bildevirkningene måtte tas på Dovre.

Etter at vinteropptakene var ferdige, dro filmstaben til Stockholm for interiør-opptak, men sommeren 1957 kom de tilbake og gjorde nye opptak på

Vassplassen i Vågå og ikke minst på Ulvsbu, som ble familien Solbakkens hjemmearena denne gangen. Alle råopptakene ble kontrollkjørt på kinoen i Otta. Det kom ruller med framkalt film fra Stockholm, og kinomaskinist John Leren viste opptakene etter hvert som de kom fra Sverige.

Tittelrollen ble igjen spilt av en ung norsk skuespillerinne, denne gang til og med med et meget passende sivilt fornavn. Det var Synnøve Strigen, som opprinnelig kom fra Ulefoss, en vaskeekte bygdejente, lys og fager. Ellers var Harriet Andersson og Edvin Adolphson med i sentrale roller som henholdsvis Ingrid og Sæmund.

Denne filmen forholdt seg likevel nokså fritt til Bjørnstjerne Bjørnsons opprinnelige fortelling. Den diktet blant annet opp en kjærlighets-historie mellom Ingrid og drengen Aslak, spilt av filmens regissør Gunnar Hellström. Og denne sideintrigen holdt nærmest på å overta historiens hovedmotiv. Dagbladets anmelder Arne Hestenes konkluderte med kommentaren: «Dette er så fælt at Bjørnstjerne kunne ha likt det! Død og pine, Karoline!»

Det er ellers ikke så mange år siden Synnøve Strigen (1934-2020) kom med en overraskende henvendelse til Norsk filminstitutt. «Enten dere tror det eller ei,» sa hun til en av filmarkivarene på telefonen,»så får jeg fremdeles beundrerbrev i posten med spørsmål etter signerte bilder av meg selv som Synnøve Solbakken. Og nå har jeg ikke flere bilder igjen. Har dere?»

Etter dette ser det ut til at naturromantikken tar en god pause i norsk film. Jeg har ikke funnet noen tydelige fjell- og bygdeorientert film fra 60-tallet, iallfall ikke fra Gudbrandsdalen. Men i 1973 kom det en film som til gagns slo vinduet opp mot den norske fjellheimen. Filmen het «Knut Formos siste jakt», en slags legende om en ung jeger som for lenge siden skulle ha mistet livet under mystiske omstendigheter, helt alene på fjellet. Tematisk hadde denne filmen tydelige pekere til stumfilmen «Trollelgen» fra 1927. Det dreier seg i begge tilfeller om en besettende jakt på et forhekset bytte.

«Knut Formos siste jakt» ble spilt inn sommeren 1972, for det meste ved Brurskardstjern, i Øvre Leirungdalen, Heimdalsmunningen, Gjendes-halsen og Nedre Sjødalen. I følge en artikkel i Gudbrandsdølen, september 1973, får en vite at: «Vågå Tamreinlag hadde skaffet bukken som Knut Formo i Knut Husebøs skikkelse skulle jakte på.

Nå var det ikke bare en bukk. Overgjeter Sylfest Storlien kunne avsløre at det gikk med både fire og fem før jakten på storbukken var ferdig, og formann Knut Lund måtte innrømme at man til og med hadde måttet låne en bukk fra lomværene for å få nok til slutt.

Opptakene gikk ikke uten dramatik. Under vassing i Sjoa ble Knut Husebø tatt av den strie strømmen og ført mange meter nedover. Det kunne lett ha gått galt om ikke hellet hadde vært med den unge Stavanger-skuespilleren. Nå var det bare en nagel og geværet som forsvant. At Husebø kunne stikke hånden i bekken og trekke opp en sprell levende aure var bare filmtrick. Det var det derimot ikke da ormen krøp levende inn i børseløpet. To hoggormer var riktignok medbrakt fra hovedstaden, men var lys levende anbrakt i Sjodalen. Det var noe til grubling blant filmfolkene om hvordan de skulle få en til å krype inn i pipa. Men det gikk lettere enn noen hadde våget å håpe på. Ormen ble redd av alt oppstyret. Den ville komme seg unna og fortrest mulig, og forsøkte på eget initiativ å krype inn i børs pipa for å gjemme seg.

Så lurte man på om det var skuespiller Husebø selv som skjøt bukken. Jau, 'n låg nå og sikta med børsa si han au, men det var nå e som skaut 'n da, sa overgjeter Storlien. -Men Husebø'n hadde elektrisk tenning så det skulle ruke skikkelig utu børsun. Og blodet 'n drakk, var berre saft!

Frå "Knut Formos siste jakt".

Felespiller Ola Opheim, som stod for dansemusikken i filmen, ga uttrykk for at han syntes filmen ble litt langtekkelig, og godt kunne hatt litt flere avbrudd i jakten. Og jeg for min del, sa Opheim med glimt i øyet, synes nå gjerne vi kunne fått se litt mer av huldra.»

I senere tid, nå i de siste tiårene, er det relativt sjelden, så vidt vites, at norsk film orienterer seg mot Gudbrandsdalen og omegn. Filmene som fortellerform har utviklet seg og forandret seg mye på disse hundre årene. Men Vågå er Vågå, da som nå, og naturen der kan nok godt lokke filmfolk til nye epos i levende bilder, den dag i dag.

Tre nätter til Askepott vart i 2021 innspelt på Maihaugen i Bjørnstad-tunet frå Vågå, og ved Gjende og Veolia, Sallia, Hoskelia og Riddarspranget i Sjodalen. Bildet er frå førpremieren i Ullinsvoin. Foto: Stein Holen.

Alle filmbilder med eitt unntak: Nasjonalbiblioteket v/Bent Kvalvik.

Løytnanten på Tolstad

Av Ivar Teigum

Bønder og bygdefellesskap 1680-1720

I tidlegare artiklar har vi sett døme på korleis lokale embetsmenn med standsgrensene intakte og under dei same lover og ordningar kunne representere ulik framferd mot medlemmer av det som galdt for dei lågare sjiktet i samfunnet. Det galdt brukarar på umatrikulerte plassar, og bønder tyngde av tiendbetaling og skyssplikt. I den neste bolken skal vi møte medlemmer av eliten blant matrikkelbøndene i Vågå og sjå korleis dei kunne innrette seg både i forhold til statsmakta sine representantar og eigne standsfeller. Med bakgrunn i tradisjonell bondekommunalisme kunne eliten blant bøndene i visse tilfelle alliere seg med embetsmenn på ulike nivå for å fremje eigne interesser.

Tradisjonelt galdt forholdet til styresmaktene slikt som skattar til kongen og kyrkja, rettshandheving, vedlikehald av vegar og bruer, og frå midt på 1600-talet soldatlegder. På den andre sida fanst slektsnettverka som kunne mobiliserast til trygging, eller til utstøytning.

Meir og meir sentralt stod rettar knytte til jord, skog og ressursar i utmarka. Med matrikulering av jorda, mindre interesse for bondejord blant embetsmenn og forretningsfolk, og under presset av folkeauke, kom allmenne rettar også under press. I visse samanhengar førde det til splitting mellom folk, i andre tilfelle til eit aukande samhald. I alle desse sakene var embetsmennene sin funksjon avgrensa anten det var som partar, administratorar eller baa delar. Vi skal mellom andre møte storbonden på Tolstad, bondekaptein og bondelensmann.

Bondekapteinen og løytnanten, den framtidige lensmannen på Tolstad

Av ei liste over lensmennene i Vågå trykt i *Årbok for Gudbrandsdalen* går det fram at i perioden 1578-1764 var brukaren på garden Tolstad lensmann i til saman 62 år eller 33 % av tida. Frå midt på 1600-talet

og i tre tiår utover på 1700-talet var faren Hans og sonen Pål for bygdehøvdingar å rekne. Under Carl Gustav-krigen på 1650-talet kunne Hans Tolstad kalle seg bondekaptain og nyte skattefridom i fleire tiår. Som forvaltar av eit stort kvernberg under garden var han i stand til å kjøpe den største jordeigedomen i Nord-Gudbrandsdalen, Tofte i Dovre, til den andre sonen sin, og sikre seg sjølv seter med romslege utmarksrettar i annekset. Pål Tolstad vart løytnant og sjølveigar på Tolstad, og sidan lensmann i ein mannsalder. Både som bygselmann under kongens nederlandske kreditor Gabriel Marselis og sidan som sjølveigande bonde var tolstadmannen mann for å halde ei open line til fleire nivå i embetsverket. Med relasjonar i ulike samfunnslag kunne han sagt med feltteoretisk terminologi seiast å rå over rikeleg med sosial eller symbolsk kapital. I ulike samanhengar kunne han fungere både med eigne ekspansive interesser, og som ein mellommann i forholdet mellom bøndene og embetsverket. Det skal vi etter kvart sjå døme på i spørsmål som galdt ressursar i utmarka.

Foto frå Tolstad 1932.

I 1661 vart Tolstad som ein av fleire gardar i Vågå prestegjeld pantsett av kongen til forretningshuset Gabriel Marselis i Amsterdam. For dei leveringspliktige steinane skulle forpaktaren ha ein fast sum i betaling. I Gabriel Marselis si tid dreia det seg om 24 riksdalar per stein. På den måten vart forpaktaren på Tolstad ein velhalden mann, og ein krumtapp i bygda på eit livsviktig område: Herredømet over kvernsteinen som skulle til for maling av mjøl til graut og brød. Bondekaptainen Hans Pålsson Tolstad fekk bygselbrev på Tolstad i 1651, og sonen Pål (1652-1739) kjøpte garden av Johan Marselis i 1685. Gjennom ekteskap var Hans Tolstad god for 20 huder, av desse var ti i Vågå.

Tolstad med kvernberget representerte 7 huder, Tofte i Dovre 7 huder, 4 skinn. Fiskevatnet Ingulsjøen i Vågå hovudsokn hadde bondekapteinen bygsla av futen i Gudbrandsdalen i 1668.

Særleg i tida kring gardkjøpet kjende løytnanten på Tolstad trong etter å aksle seg. Ikkje minst kvernberget og rettar som sambygdingane hevda der, kunne føre til episodar. Militær æreskodeks og tilhøyrande handlemåte var demonstrativ. I samband med gildet på Søre Sunde såg vi korleis majoren Ole Brun var rask til å gripe etter kårda når usemje med prestane kom til overflata. Den tidlegare løytnanten Pål Tolstad var ikkje snauare. Etter gudstenesta ein messesøndag i Sel gjekk han laus på sambygdingen Ole Veggum og gav han to sår med kårda, eitt på nakken, og eitt på den eine aksla. Påskotet var ei skulding for ærekrenking mot ein tredje person, men på Veggum var dei elles i ferd med å opne eit kvernberg som kunne bli ein konkurrent. Ole Veggum var like frisk etter klammeriet, men hadde fått skadar som han «iche kand schule med haar eller Kleder». Liksom i saka frå Søre Sunde ser vi at skadar som ikkje kunne døljust med kleda eller håret, var særleg sensitive når forholdet kom opp til doms. Pål Tolstad tok straks på seg ansvaret for åtaket, og godtok ei streng bot. Med omgrepet lånt frå Erling Sandmo kan vi seia at han med opne augo hadde kryssa grensa for eit artikulasjonsfelt reservert for staten og domstolane.

Ærelaus mann ville ikkje Pål Tolstad vera. Under det same tingmøtet gjekk han sjølv til sak for ærekrenking mot grannen Laurits Bolstad, vågåpresten sin leiglending. At tre sår i nasen til Laurits Bolstad, eitt på oversida og to på undersida, ikkje var resultatet av biting, men spor etter slag med kjepp, var han villig til å sverja på med handa på lovboka. Presten Henning Munch, som hadde late kalle inn fleire vitne i saka, var likevel imot at det skulle sverjast eid. Det ville dra meir med seg, og kunne gå verre utover leiglendingen hans enn det som godt var. Som jorddrott og patron, stilte presten opp for klienten sin.

Kanskje var bonden på Tolstad i ferd med å bli i mektigaste laget for medlemmer av den lokale embetsstanden. Kaptein Casper von Brünech hadde lånt bonden på garden Rottem i Vågå 200 riksdalar for ein periode på åtte år. Avtala var at dei skulle drive halve garden kvar. Bonden tenkte nok på hjelp han kunne oppnå for fri hogging i Tolstadkvernberget. Kapteinen engasjerte seg straks i saka, og meinte å kunne føre prov for at Rottemmann etter annan hadde «nødt fuldt og brugt effter sin Andeel» i uminnelig tid. Pål Tolstad for sin del hadde inga tru på dokumenta til rottens-

bonden, og kalla dokumentasjonen dei viste til for falske «skielms brefue». Under ei nærståande reise til København truga kapteinen med å leggje saka fram for kongen slik at kvernberget vart stengt og kunne nyttast «ey af nogen, enten af Tolstadz besiddere eller af andre hugge eller bruge». Når han kom attende til Vågå, ville han forfølgje saka rettsleg. Slik Pål Tolstad hadde «schaldtet og valted, och forsperet Andre sin Ret» i kvernberget, skulle det bli slutt på. Dette var i 1691. I 1699 var kontrakttida med Rottensbonden ute, og kapteinen på veg attende til Danmark visstnok med ei anklage om drap hengjande over hovudet. Pål Tolstad sat trygt på rettane sine.

Pål Tolstad og refjellsaka, eit døme på ekspansjon i utmarka

Hans Tolstad hadde fått lagt seg ut seter under Refjellet i annekset Heidal og hevda rett til fiske og trevyrke i området. Bondekapteinen og forpaktaren til Marselis på Tolstad stod seg godt med futen i Gudbrandsdalen på 1670-talet. Løyvet var ei ulovleg kryssing av soknegrensene, og Pål Tolstad som sjølveigande bonde, måtte forsvara ekspansjonen til faren mot allmugen i grannesoknet og mot den neste futen. Setrene som gardane Tolstad og Øvre Bjørnstad i hovudsoknet hadde sett seg opp, låg ikkje langt unna grensa mot Skåbu i Fron prestegjeld. På vegner av bøndene i bygda hadde to mann frå Øvre Heidal stevnt Pål Tolstad og Syver Bjørnstad til tings. Påstanden var at dei setra ulovleg i heidølane si allmenning, og at dei like eins flekte never og bork utan løyve i skogen deira.

Løyvet som seterbola var tufta på, var gjeve av futen Christen Hansen i 1672. Bakgrunnen var ei klage mot grannane i Vågå frå Hans Tolstad og Syver Bjørnstad over dårlege setrer og lite beiteområde der dei heldt til kring Tolstadåsen. Ja, ved eitt høve hadde Hans Tolstad også nytta bjørneplaga på Tolstadåsen som argument. Dermed fekk dei båe utvist setrer under Refjellet i Heidal anneks der dei påstod at det ingen var frå før som kunne bli trengde unna. Vilåret frå futen på 1670-talet var at løyvet likevel ikkje skulle bli nokon til fortrengsel. Tolstad si verksemd i området var nok av eldre dato, og er nemnd i matrikkelen frå 1668 som ei av fire setrer under Tolstad. Det var også slik at bestefar til Pål Tolstad visstnok hadde hatt ei åfløy ved Meringsdalsvatnet i Heidal i si tid.

Ein endeleg dom vart avsgd etter jul 1695. For det første skulle Pål Tolstad og Syver Bjørnstad heretter som før behalde setrene sine nedunder Refjellet. Dei skulle ha rett til flekking av never og bork til husbruk innanfor ein viss avstand til setra, og utanom det skulle dei ikkje leggje seg

i vegen for heidølar som ønskte å flytte setrene sine. Den mektige forpaktaren på Tolstad hadde hatt langsiktige mål i allmenninga i annekset. Lange avstandar ser ikkje ut til å ha vore rekna for ei avgjerande hindring. Mange av dei andre gamle gardane i Vågå hadde seter og utmarksrettar i Sjodalen, seks-sju mil frå bygda.

Ved overgangen til eit nytt hundreår hadde bonden på Tolstad nådd ei konsolidering med omsyn til eigedom og rettar. Han åtte garden han budde på og den største skogeigedomen i Nord-Gudbrandsdalen i ei tid da tømmer frå distriktet var i ferd med å bli ein økonomisk ressurs. Han åtte kvernberget på Lalm, og hadde i fleire omgangar fått stadfesta rettane sine i forhold til sambygdingane. Setra og fiskeretten i annekset Heidal var avklåra.

Ein komplett versjon av artikkelen «Embetsfolk og allmuge i Vågå 1680-1720» med noteapparat og litteraturliste kan hentast ned som pdf-fil frå internett.

Ingulsjøen 1953. Foto: Oddvar Fossheim, Norges vassdrags- og energidirektorat.

F.v. Olav Tolstad f.1900, Ole Ellingsbø f. 1871, Amund Veggum f. 1871 og Mathias Snerle f. 1877 har vore på elgjakt ca. 1915. Foto: Kristian Stakston, Gudbrandsdalsmusea AS.

Ved Taulstadskriu på 1880-talet. Foto: Axel Lindahl, Norsk Folkemuseum.

Klåsåt kjærleik, ei forbanning frå Fron og nokre tekstilar

Av Harald Sve Bjørndal

Lars Mytting har med sine to siste bøker «Søsterklokkene» og «Hekneveven» fått lyfta fram den viktige tradisjonen kring vev og tepper. Slik kom eg på å prøve binde saman og vidarefortelja nokre historier eg voks opp med kring dei 3 berømte teppa frå Glømsdal, Ingrid og dei 3 døtrene som vov.

Under oppveksten prøvde eg alltid å være i nærleiken når det kom folk til gards som eg visste var gode til å fortelja. Det vart ei spesiell stemning når Jakob Sandbu, bestemors eldste bror, kom innom på tur til eller frå. Jakob hadde oversikt over det meste som hadde med lokal-historie å gjere. Godt minne hadde og Semon Aasgaard. Han hadde meir morosame historier på repertoaret. Dei siterte han ordrett frå gong til gong, helst ein laurdag formiddag. I slike tilfelle vart det servert brandy på sukkerbeta til en interessert lyttar. Olaf Raastad var ein annan svært kunnskapsrik kar som gladeleg delte mykje interessant. Olaf hadde ein spesiell smittande latter som gjorde historiene enda artigare for oss som hørde på.

Da eg for nokre år sidan tenkte eg skulle sjekke litt rundt disse teppa og kom over «Tre biletteppet fra Gudbrandsdal – en identifikasjon» av Alf Bøe vart det tydeleg at noko av tradisjonen var sann. Eg hadde likevel forstått det slik at døtrene vov kvar sit teppe, men det er mykje som tyder på at det var mora som vov dei kjende teppa. Har i det etterfølgjande støtta meg på «Slekter i Vågå og Lom» av Pål Øystein Kvarberg.

Ingrid Gunnarsdotter

Ingrid (1694-1777) var født i Vågå og var dotter til Lensmann Gunnar Nilsen øvre Berge / Sandnes. Ho gifta seg til Glimsdal i Lom men vart enke etter stutt tid. Ingrid og avdøde Tor Glømsdal var barnlause. Ho fekk gavebrev på 500 Rd frå svigerforeldra og svogeren Hans Glømsdal og kunne ta over garden. I 1724 gifta ho seg på ny med Rasmus Jonsen Einarsvoll.

Rasmus og Ingrid var eit driftig par. Dei sette garden i god stand. Ein ny, staseleg hovudbygning sto ferdig i 1761. Denne og fleire av husa på Glømsdal står nå på bygdetunet, Presthaugen, i Lom. Det var stor velstand og det var fortalt at dei gav bort «både sølv, jord og vevnad» til kyrkja.

Rasmus Einarsvoll hadde ein yngre bror, Syver, som blir gift på Sve med Gunhild Johannesdatter Sve. Gunhild og Syver tar over Sve og får borna Johannes, Torø, Rønnaug og Anne.

Ingrid og Rasmus på Glømsdal fekk 5 born. Torø, Jon, Rønnaug, Rønnaug d.y. og Anne. Den første Rønnaug døde og den neste jenta fekk slik tradisjonen var namnet til den avdøde søstera. Ingrid vov eit teppe til kvar av døtrene. Det som vidare skjer med disse borna er så spesielt at eg må spandere eit avsnitt på kvar av dei.

Torø vart gift til Andvord i Lom og fekk med Erik Larson Andvord 2 barn. Lars tok over Andvord, søstera Ingrid vart gift til nordigard Storvik. Da Erik døde i 1772 gifta Torø seg med lensmann Anders Viborg. Viborg hadde kjøpt lensmannsstillinga i Lom av søskenbarnet til Torø, Rolv Einersvold. Torø var ei myndig dame. Ho reiste bl.a. til København for å argumentere for at ektemannen skulle få ei soren-skrivarstilling. Torø og Anders kjøpte og selde gardar og enda til slutt på Hundorp på Fron. Torø vart i Gudbrandsdalen kjent som «Viborg-Tøre», ei spesielt driftig og viljesterk dame som det knyter seg mange historier til.

Jon tar over Glømsdal, gifter seg med Torø Syversdatter Sve, og får 4 barn Rasmus, Gunhild, Syver og Ingrid. Jon og Torø må søke kongen om bevilling for å gifte seg da dei er søskenbarn. I 1775 makeskifter Jon og Torø Glømsdal med nedre Øi i Vågå. Er det Torø som har fått heimlengsel eller er det ei annan forklaring på at dei makeskifter slektsgarden til Jon i Lom og overtar nabogarden til Sve? Det viser seg uansett at dette var ei heldig avgjerd. 14 år seinare i 1789 gjer «Stor-ofsen» stor skade på Glømsdal. Ragnhild d.y blir gift til Skrinde i Skjåk. Ho og ektemannen Rolv Nilsen Skrinde får 10 barn. Rønnaug, Nils, Rønnaug d.y, Ingrid, Rasmus, Anne, Sylfest, Else, Torstein og Torø. Sønneren Nils og dattera Anne gifter seg etterkvart med kvar sin tremenning, hhv. Ingrid Sve og Rasmus Øi.

Anne vert trulova med ein gut på Fron og skal dit med eit stort følge for å gifte seg. I Vågå overnattar dei på Sve hjå Gunhild og Syver.

Sve. Foto frå Magnhild Holø, Vågå historielags fotoarkiv.

Om morgonen ved avreise finn dei ikkje Anne. Det vert leita og omsider dukka ho fram saman med gardguten på Sve, Johannes. Anne nektar blankt å reise til Fron. Ho vil gifte seg med Johannes. Dei to unge held fast ved at dersom det skal bli bryllaup er det dei to som skal giftes og det til tross for at dei er søskenbarn. Etter mykje akkedering att og fram er det foreldra som gjev etter og kongen må konsulterast på nytt, ikkje lenge etter at syskena deira Jon og Torø har fått same bevilling. Anne og Johannes gifta seg og fekk 4 barn. Syver, Ingrid, Rasmus og Gunhild.

Enden på visa var at det budde to samanvigde syskenbarn på to nabo-gardar, nedre Øi og Sve. Båe para fekk 4 ungar som dei kalla opp att etter dei same besteforeldra. Det kan vere verd å grunna på kvifor det kunne bli slik. Det var ei heilt anna tid med heilt andre relasjonar og slektskjensler.

Forbannelsen

Det er nå tragedien inntreff. Anne's forsmådde «svigermor» på Fron aksepterer ikkje at Anne bryt forlovelsen. Ho kan «rune» og legg ei

forbanning over slekta. Familien på Sve skal i 3 slektsledd straffast for å ha fornærma den forsmådde på Fron. Om ein trur på slikt eller ei så går det ikkje bra på Sve. I 1787 er gamlefar, Syver, og hans oldebarn Anne Syversdatter (f.1786) dei einaste gjenlevande av denne slektslina på Sve. Når Anne fyller 9 er også oldefar borte.

Anne vekser opp med mor Kari (f.1766) Harildstad, som gifter seg på nytt i 1788 med Anders Iversen Blessum (f.1751) som er bror til Jon Iversen Blessum, gift med Annes gammaltante Torø på Blessum.

Anders vart sjølv farlaus i 9 års alder og burde kanskje vete betre, men Anders vert ikkje omtala i gode ordelag. Han var etter sigande ikkje spesielt triveleg ei heller arbeidsam. Da mange familiemedlemmer døde vart det fattigdom på Sve. Anne fekk raskt 7 halvsøsken.

Den mest kjende av desse var Thor Sve (f.1799), far til Mari Blackwell. Han voks opp i stor fattigdom men klarte å arbeide seg fram, fekk handelsbevilling og etablerte butikk på Kræmarsandbu.

For at dykk skal sleppe å lure på korleis det gjekk med Anne kan eg fortelja at ho gifta seg 16 år gamal med Pål Rommundgard og tok over Sve. Han var etter sigande bemedla og alt snudd seg til det betre. Dei fekk 7 barn.

Dei tri teppene

I Årbok for Nordenfjeldske kunstindustrimuseum 1959-1960 er teppene analysert. Lite av det følgande er egne erfaringar eller kunnskapar men refererer seg til nemnte artikkel av Alf Bøe. Dei tre teppene er vevd i flamsk veveteknikk og utført frå venstre mot høyre da renningen går på tvers av komposisjonen. Både renning og islett er av ull men lin er brukt til bokstaver, hender og ansikt. Det er i tillegg brukt metalltrådar til glorier og detaljer på bekledning. På dei to andre teppene er metalltråden flat. På det eine teppet er metalltråden rund ved at den er spinnert rundt ei kjerne av «tekstilt materiale».

Det vert påstått i artikkelen at metalltrådar «ikke vites å være brukt i andre billedtepper av den type som regnes å tilhøre bygdemiljøer i Norge». Ein kan vidare lese at «De tre teppenens farveholdning er stort sett ens, og avviker i karakter fra annen norsk billedvev. Der er anvendt rødt i flere nyanser, blått, grønt som er falmet til blågrønt, gult, brunt og hvitt.»

Torøs teppe

Teppet i Nordenfjeldske kunstindustri-museum (NK 1960 - 082) er innkjøpt via Norsk folkemuseum frå ein kunsthandlar i London i 1960. Det er ikkje mogleg å spore korleis teppet kom til London, men det antydast at ein engelsk turist kan ha tatt det med seg. Teppet er 185 x 127. Teppet viser tre rader stilt over kvarandre kvar med seks menneskefigurer.

Dei øvste figurane viser ein tilbeding med Josef og dei tre kongar (Balthasar med mørkt ansikt) samt Maria og Jesusbarnet. I midtre og neste felt ser ein dei 5 vise og dei 5 dårlege jomfruer. Det er i disse to felta også ein bifigur som er benevnt med Iakob og Iosebs. Alle figurane er så vidt eg skjønner benevnt med namn som stemmer med bekledding og andre ikoniske elementer. Motiva er i artikkelen grundig diskutert og ein skjønner at dei/den som har vevd dette har inngåande kunnskap om bibelhistoria.

Rønnaugs teppe

Teppet i Norsk Folkemuseum (NF. 1906-0841) er overført frå Etnografisk museum der ein i den gamle katalogteksten kan lese «Et meget smukt høiseteppe fra Kvamme i Bæverdalen — innkommet i 1879». Teppet er 182 x 120 og oppbygningen er lik med NK teppet og ein meiner at dette er Rønnaugs teppe. Det som er artig her er at den som katalogiserte teppet fyrst meinte at «Veversken har ikke vært stiv nok i sin bibel, der det heter de vise av Østerland». Det referer-ast her til tekst i teppet til øvste rad: IOSEB IOMFRU MARIA DE TRE KONGER AF SABA DEN VELSINNEDE IESV.

Det som blir bemerkta her er at det i tradisjonen frå 1300 talet heiter «Av Saba kom de konger tre». Dette fører til at forfattaren konkluderer med at «Kunstneren (eller kunstnerinnen) har vært hjemme i sin emnekrets», men tilhøyrer ein eldre tradisjon.

Annes teppe

Teppet i kunstindustrimuseet i Oslo (OK 7115) «er ifølge museets katalog innkjøpt af Rolf S. Blakar Stamstad, Lom.» Teppet er 190 x 132. Dette meiner dei er Anne's teppe. Motivet er «tallrike figurer ordna i fire rekkjer over kvarandre.» På den øvste linje står GVD FADER ARDRIS GLØMSDAL ANNA. Figurane og teksten vidare viser Kristi stamtre og dei finner at det er Lukas evangelium (III, 33-38) som må være kunstnarens kjelde. På teppet nemnes og vises farfedrane frå Adam til og med Ram (Jakob).

Når ein les vurderinga av teppa vert ein imponert over kor godt lekfolk kunne sin bibelhistorie. Det var nok ikkje berre enkelt å verta konfirmert i dei tider. Da skulle ein nok referere ordrett frå «katekisma». Ein kan tenka seg korleis det var om ein ikkje hadde nokon til å hjelpa seg med pugging eller av andre årsaker sleit med å tileigne seg det tunge materialet. Ein annan ting ein kan reflektere over er kor lang tid det tidlegare tok å spreie ny kunnskap, tolkingar og moter. Ingrid og døtrene levde på 1700 talet men forholdt seg til ein 300 år eldre bibeltradisjon. Dette er noko vi kjenner også frå til dømes byggestil, der ein her i distriktet brukte 1700-talls lister og dekor langt ut på 1800 talet.

Arrestasjon av fotograf

Av Ansgar Brekke

Før tyskarane kom til Vågå i april 1940 vart fire personar som var kjende som tysk-vennlege arresterte og sette i fangenskap på Loar skule i Lom saman med tyske soldatar som var teke i forvaring. Ein av dei fire frå Vågå vart sett fri etter ein dag for i staden å koma att som norsk soldat og fangevaktar. Dei tre andre var i forvaring nokre dagar, det går fram av denne artikkelen at Ansgar Brekke var der frå tysdag 23. april til fredag 26. april. Brekke skreiv seinare på året om denne hendinga i eit brev til styresmaktene. Ansgar Brekke f.1900 frå Ørsta var fotograf i Vågå 1937-1943. Brevet har vi fått tilgang til frå sonen Asgeir Brekke.

Ansgar Brekke og Thorleif Andersen. Fotoutlån: Kjell Andersen.

Angående arrestasjon og arrestforvaring av fotograf Ansgar Brekke, Vågåmo.

Da det er blitt meg bekjent at min loyalitet som norsk borger dras i tvil i enkelte kredse her hvor min fotografiske bedrift tar sin kundekreds, finner jeg det nødvendig å be den offentlige myndighet om å undersøke mitt forhold. Hertil håper jeg følgende beretning må kunne gi nødvendige holdepunkter:

Den 22. april om kvelden kl. 20.50 kom hr. Kristian Mo (han fungerte etter sigende som stabssekretær i Vågå frivillige korps) op i min leilighet i 2. etasje i Øyvind Martinsens hus i Vågåmo, og gjorde meg oppmerksom på at jeg måtte blende lyset hvis jeg ville unngå å bli rapportert. Jeg viste til klokken og svarte at Eidefoss Kraftverk mørkla over hele bygden kl. ni (21) og at det før den tid var unødvendig å blende, så spørsmål om rapport kunne ikke komme i betraktning.

Ville jeg ha lyset etter den tid visste jeg at blending var påbudt. Dette hadde jeg også holdt mig til strengt etterrettlig. Kristian Mo kunne imidlertid meddele at Eidefoss ikke skulle blende denne natten, da folk skulle få lytte ved sine radioapparater. Jeg viste til mitt ur som viste et par minutter på 21 – strak etter gikk lyset. Det blev mørklagt fra Eidefoss! Da gikk også Kristian Mo.

Den påfølgende natt blev min kone som er distriktsjordmor i Vågå kaldt ut i praksis klokken 4. Husets øvrige beboere var evakuert dagen før. Vi evakuerte ikke, da min kone som visste at hun kunne bli opringt når som helst foretrakk å bli på sin post ved telefonen så lenge det var mulig. Jeg blev da alene med vår 7 måneder gamle søn. Vår hushjelp skulle komme kl. 7.30, men uteblev. Av den grunn måtte jeg forsøke etter beste evne å få stelt barnet etter natten, så meget mer som han trengte omhyggelig behandling da han var en del sår. Mens jeg syslet med dette begynte bombefly å slippe sin last over Vågåmo. Luftalarm gikk ustanselig og vår hushjelp uteblev.

I 8-9 tiden fikk jeg besøk av en angivelig sersjant Haugerud som bad meg bli med for å svare på noen spørsmål. Dette lot jeg ham forstå var umulig. Jeg bad Haugerud om å si meg hvad det gjaldt, men fikk bare det svar at han hadde sin ordre og at jeg hadde å bli med. Imidlertid fikk jeg ham til å

forstå at barnet ikke kunne bli liggende alene. Haugerud satte da gevær-vakt ved døren og sa at det første forsøk på flukt betød døden. Og så gikk han for å finne min hushjelp eller en pike som hadde stelt gutten til ganske nylig. Han kom tilbake med fru baker Mo som jeg bare visste hvem var. Hun skulle ta sig av gutten. Jeg fikk ikke anledning til å gi nødvendig beskjed med hensyn til der serlige omhu gutten i den tiden måtte behandles med. Haugerud trakk revolver og kommanderte meg mars ut! Han opførte sig høist merkelig. Det ene øieblikk truet han mig med revolver og det annet øieblikk sa han gemytlig at det var bare et par spørsmål som ikke vilde ta mer en et kvarter.

Med en mann med gevær og opplantet bajonett foran og Haugerud bak med revolver blev jeg ført gjennom Vågåmo sentrum til Vågå Sparebanks eiendom hvor jeg blev puttett inn i et rum i annen etasje. Der blev min militærbok og mitt siste militærkort fratatt meg, min lommebok, hvorfra jeg på forespørgsel fikk pengene tilbake, min Hansepipe til kr. 25.-, min tobakk og mine fyrstikker. Jeg bad om å få noe mat, om ikke annet et glass melk, da jeg ikke hadde fått anledning til å spise. Det skulle jeg få. En soldat blev satt utenfor min dør. Han kom inn og gav mig den trøst at Haugerud neppe hadde noen rett til å drive med slik arrestasjon! Imidlertid blev det flyalarm og soldaten syntes det var uforsvarlig å ha meg sittende i øverste etasje i et så stort hus. Han tok meg derfor med ut i furuholtet ved banken. Der tilbrakte jeg så noen minutter hvorpå jeg blev puttett inn i et uthusrum, også på bankens eiendom. Der satt allerede vagværen Ragnvald H.

Klokken var omkring elleve da døren gikk op og jeg sammen med H. blev beordret inn i en drosjebil som stod ved bankeiendommens gateport. En soldat med to gevær mellem knærne blev plasert mellem oss to fanger i baksættet. Haugerud, ved siden av sjåføren, satt og viftet bak mot oss med revolver. Og vi begynte en biltur. Jeg ba om å få vite hvad dette gjaldt. Det var jo nu gått adskillig over et kvarter!

Jeg måtte stadig tenke på mitt barn som var overlatt til en meg helt uvedkommende kvinne, og så vidt jeg i farten hadde kunnet konstatere, temmelig opskaket og nervøs. På mine forespørgsler viftet bare Haugerud bakover med revolveren og bød mig holde kjeft. Det var hans sak å bestemme når noe skulle sies.

I det vi passerte Sundbrui hadde vi atter fly i lufrummet. Haugerud gav da sjåføren beskjed om å søke tilflukt på Klonæs hvor der var militær-sykehus. Haugerud bante og svor fordi man ikke hadde røde kors på bilen. Fra Klonæs blev vi straks utvist efter militær lov. Ferden fortsatte og jeg forstod at jeg skulle til fangeleiren i Lom.

Et fly som suste nordover beskjøt oss med mitraljører uten å ramme. Da blev vi beordret å søke ly på gården Med-Strand. Under opholdet på Med-Strand kom Haugerud i samtale med en sykepleierske. Han fortalte da at han om natten hadde grepet en Vagvær på fersk gjerning i ferd med å semaforere til tyske fly. Han hadde da ringt til kapteinen og bedt om å få lov å skyte ham med en gang. Dette var han blitt nektet. Sykepleiersken, en dame fra bergenskanen, kunne fortelle at hun var den ene av de to eneste norske sykepleiersker som hadde vert ute ved ildlinjen på Det Karelske Næset under Finlandskrigen. Haugerud smigret henne med at hun hadde en svær slirekniv i beltet. Men han syntes heller at hun burde havt revolver. Sykepleiersken streifet mig og min medfange med lynende øine og sa at hun var glad for at hun ikke hadde noen – hun kunne ellers ha blitt fristet til å bruke den. Og hun gav høylydt luft for sin forbitrelse over alt nedrig spionpakk. Opholdet på Med-Strand varte kanskje et par timer. Nøyaktig klokkeslett kan jeg ikke opgi. Der fikk jeg middag.

På turen videre, det var nu apsolut sikkert at jeg skulle føres til Lom, blev det meddelt til Haugerud i det vi stoppet et sted litt nord for Tessand, at man fryktet for at der var gått ned fallskjermtropper på andre siden av vannet om morgenen. Litt lenger nord ligger et lite bruk på grensen mellom Lom og Vågå, det kalles Næset. Der søkte vil tilflukt for nye fly som vi hørte dueren av. Folket på bruket var i ferd med å evakuere til støls. Men de befant sig i potetkjelleren da vi kom inn. Der hadde falt et par bomber temmelig nær bruket ca. hundre meter nordenfor og sønnenfor.

Etter at flyene var passert opholt alle fra bilen sig utenfor huset i luftforretninger. Haugerud og sjåføren blev borte bak huset. Min medfange og soldaten var gått inn igjen. Jeg blev stående et øieblikk på bakken. Da brak det plusselig løs en serie automatskudd, og jeg så prosjekttilnedslag i en åker mellom huset og veien, en ca. tyve meter fra mig. Skytterne så jeg ikke. Jeg søkte da ly i huset hvor vi alle undret oss over hvad som var hendt. Meddelelsen om fallskjermtropper kom mig i minne.

Og da Haugerud og sjåføren var borte blev vi bange for at fallskjerm-troppene hadde tatt dem fra et bakhold, og at vi stod for tur. Soldaten, en ung frivillig vilde trekke i sivil. Vi parlamenterte noen minutter. Da hørte vi noen utenfor døren. Det viste seg å vere Haugerud. Han kom inn. Soldaten spurgte om han hadde hørt skuddene. Det hadde han. «Det var jeg som skjøt!» sa Haugerud. – «jeg vilde bare prøve revolveren og så tømte jeg hele magasinet.» Vaktmannen spurgte om han var gal. Haugerud fløy op og bad ham holde kjeft, og noterte han navn i en notisbok for rapport. Situasjonen avstedkom ikke noe mer snakk.

Da vi kom ut pekte Haugerud på en hvit bjørkelegg nede i skogen og sa at han plaserte alle skudd mitt i leggen der, ca. 50 meter borte. Prosjektilene som slog ned i potetåkeren gav mig anledning til refleksjoner over vår sersjants uhyggelige mentaltilstand. Det var ennå langt til fangeleiren i Lom. Dit kom vi dog uten serlig andre nevneverdige hendelser, kanskje i firetiden. Haugerud eskorterte oss fangene til en av skolesalene som lå innenfor

Jeg ventet hvert øieblik å bli avhørt. Men da intet hendte mens tiden gikk henvendte jeg mig til sersjant Pedersen som vistnok var vaktopsyn, og bad om å få tale med skjefen for leiren. Ut på kvelden fikk jeg beskjed om at skjefen var reist til Skjåk og rimeligvis ikke blev å treffe før neste dag. Neste dag blev jeg så opholdt med undvikende snakk. Først torsdag i middagstiden kunne sersjant Pedersen fortelle at sjefen allerede første dag hadde sagt at jeg skulle sitte i seks døgn foreløpig. Jeg bad om lov til å sende en billett til min kone da hun ikke visste hvor jeg var. Dette fikk jeg invilget. Senere viste det sig at denne kom ikke frem. Torsdag middag blev uvissheten uutholdelig. Jeg anropte da likegodt kommandøren, oberstløytnant Dannevig gjennom vinduet og bad om en samtale. Oberstløytnanten kastet bare et hurtig blick op mo mig og sa: «Jeg kjenner Deres sak. Den interesserer mig ikke. Jeg har min ordre for dem – Seks døgn!»

Fredag i middagstiden blev jeg sammen med de andre fanger avhørt under alles påhør. Det var en ny offiser som var kommet til. Han ledet avhøringen. Jeg blev spurgt om jeg hadde vert medlem av Nasjonal Samling eller om jeg hadde holdt «Fritt Folk». På begge disse spørsmål kunne jeg sannheten fullstendig tro svare benektende. Jeg blev videre spurgt om jeg hadde sagt noe stygt om England. På dette kunne jeg ikke svare annet enn at jeg hadde dannet mig min personlige opfatning av

situasjonen i Europa, bygget på de senere tiders historiefakta. De meninger jeg derav måtte ha om England var kan hende mindre gode. Politisk propaganda i noensomhelst retning hadde jeg ikke drevet med. Etter forhøret fikk jeg ikke vite annet enn at man ventet på papirer fra Vågå.

Samme dags aften kom en hr. Halvorsen fra kirkedepartementet og avhørte fangene enkeltvis i separat rum. Under avhøringen av mig var sersjant Haugerud tilstede. Jeg blev da bedt om å fortelle hvordan jeg var kommet i fangenskap, på hvilke måte jeg var blitt arrestert og i det hele hvad som hadde hendt til jeg kom til Lom. Jeg gav da en sammentrengt forklaring som forangående. Haugerud blev spurt om han hadde noe å bemerke til min forklaring. Han kunne bare si at den stemte, men at det var noe som ikke var helt riktig – revolveren var ikke ladd! Etter dette fikk jeg tilsagn om at jeg var fri, men at jeg skulle vente i fangerummet til forhørene var ferdig, så skulle jeg få bli med i hr. Halvorsens bil hjem til Vågåmo.

*F.v. Ola Veggum, Trygve Håkenstad, Ansgar Brekke og Knut Ljøsne.
Foto: Ansgar Brekke.*

Hr. Halvorsen kunne forresten under forhøret meddele meg at jeg hadde tatt del i et politisk møte ved nyttårstider hjemme hos billedhugger Ola Hanslien fra Vågå. (Han satt også i arresten sammen med meg). Dette møtet var ikke annet enn et selskap som Hanslien holdt. Og hvad vi der snakket om var mulighetene for å få startet en liten salon for kunst i Vågåmo. Tilstede var malerne O. Ljøsne, O. Veggum, T. Håkenstad, Hanslien og jeg. Det var tanken at jeg skulle kombinere en slik salon i forbindelse med mitt fotografiske atelier i Vågåmo, og at vi til å begynne med skulle forhandle kunst for disse fire artister. Vi var ellers av temmelig forskjellig politiske anskuelser.

Da jeg gikk av i Vågåmo hadde jeg ordre fra hr. Halvorsen om å holde mig i ro hjemme et par dager til gemyttene hadde lagt sig. Dette holdt jeg mig til. Min kone var evakuert med barnet som hun hadde funnet på preste-kontoret i Vågåmo. På Lunde blev vi da i otte dager.

I de efterfølgende dager søkte jeg å få tak i mine militærpapirer og min lommebok. Men frivilligkontoret og den militære leir i Vågåmo var opløst. Søndag 5. mai stod jeg og passierte med noen personer utenfor lensmannsboligen i Vågå. Lensmannen var også tilstede. Da vi andre skulle gå sier lensmannen til mig: «Du Brekke kan komme og bli med meg lite!» Jeg fulgte uten videre med i det jeg lurte på hvad det vel nu kunne vere. Lensmannen hadde noe som hørte mig til. Inne på sitt kontor gav han mig en fyldig dokumentkonvolutt. Den inneholdt min lommebok og mine nevnte militærpapirer. Pipen og tobakken manglet. Jeg bad om å få vite hvor disse sakene var kommet fra. Dette kunne lensmannen ikke si. Han kunne bare si at det var innlevert av en sivil.

En tid senere blev jeg av noen venner fra Lom innstendig tilrådet å få mig renvasket for spionbeskyldningene jeg hadd fått på mig, da der var meget stor uvilje mot mig på deres kanter av den grunn. Dette måtte bli til skade for min forretning. Jeg hadde ikke ment at noe slikt var nødvendig. Jeg hadde ment at alle sunnt tenkende mennesker vilde forstå hvorav en slik tildragelse skrev sig. Senere har jeg imidlertid lagt merke til at tilgangen på arbeide deroppefra har vert ypperst liten. Det blev også bent frem sagt til mig at jeg helst ikke burde vise mig på de kanter før jeg var renvasket, da gemyttene ikke var til å stole på.

Efter dette gikk jeg til lensmannen i Vågå og bad om å få vite hvorfra mine papirer var kommet, da jeg mente at det kunne gi et holdepunkt for å finne ut hvem som stod bak og var årsak til min arrestasjon. Lensmann Haugen var fremdeles uvillig til å gi mig denne opplysning. Jeg lot ham da forstå at jeg ville søke saken oppklart, og at jeg da anså nødvendig å ha noen å vise tilbake til utenom Haugerud som jeg ikke visste annet om enn at han var arrestert og rømt og arrestert og rimeligvis løslatt et sted i Sogn. Hadde jeg ingen annen så måtte jeg sette lensmannen inn som mellommann i saken, og dette mente jeg da var best å si. Da sa lensmannen at skulle det komme så vidt, da kunne det nok hende at han kunne erindre hvorfra papirene var kommet.

*Ansgar Brekke, passfoto 1942.
Foto frå Gudbrandsdalsmusea AS*

Nu tør jeg anmode rette vedkommende myndighet om å ta sig av denne sak for å gi meg den opreisning jeg som normann har krav på. Jeg har inntrykk av at der i forskjellige kredse rår tvil om min nasjonale hederlighet. Og dette går naturlig utover min næringsvei som tar sitt marked i omliggende distrikter. Jeg tør anta at saken må kunne opklares ved at lensmannen erindrer hvorfra mine papirer kom til hans kontor efter at jeg var blitt arrestert. Det har også litt betydning tør jeg mene, for min kones arbeide som distriktsjordmor, at hun befries for mulig tregghet i sin omgang med folk av den grunn at enkelte anser henne for å vere gift med en ussel fedrelandsforræder. Jeg har også litt interesse av å få bragt på det rene hvorfra jeg kan gjøre krav på en skikkelig pipe med tilsvarende god tobakk.

Vågåmo, 29. august 1940
Ærbødigst Ansgar Brekke

Ein av dei særmerkte «gruvebusane»

Ein prat med 82 år gamle Jacob Johansen som nå bor på Løkken.
Avisartikkel frå 9. august 1958.

På stasjonen på Løkken Verk råka eg ein dag i ferien borti Jacob Johansen, den gamle Vågå-guten der han sat mellom gamle arbeidskameratar og friska opp i gamle minner frå arbeidslivet i inn- og utland.

Han er god til å fortelja og eg fekk høyra livssoga hans utan noko stort bram eller brask. Jacob er son av Jon Johansen som var frå Lyen i Vågå og Anne Jakopdotter Øygarden. Foreldra hans dreiv Øygarden ein heim under Øy, og her på Øygarden såg Jacob dagens ljøs for fyrste gong den 5. oktober i 1876, og han er såleis nære innpå dei 82. Når ein sit og pratar ved han Jacob, blir ein snøgt klår over at nå sit ein overfor ein av dei mest særmerkte og ekte av dei nålevande «gammelbusane» som er att i landet i dag. Han var berre 14 ½ år da han 3 dagar etter konfirmasjonen reiste ut frå barndomsheim og barndomsbygd og tok til som flisgut ved Hamar – Sel-banen. Dei var fleire Vågågutar som drog dit om våren, men om hausten da dei fekk slutt og kameratane reiste heim, da drog han Jacob i lag med nokre svenskar over grensa til grannelandet. Dei var heldige, fortel han og fekk arbeid på eit damanlegg åt ein fabrikk i Järpen i Jämtland og ble der vinteren fram. Reiste så den neste vår til Gellivara Jerngruve i Nord-Sverige og ble der 1 år. Så bar vegen for ungguten frå Vågå over ei ny landegrense.

Nå til Kekkola Nikkelgruve i Nord-Finland. Men det var dårlig med mat og stell og så dro vi etter noen få måneder enda lenger mot aust til ei nikkelgruve i Russland. Men her ble det bare en snartur forteller han: «For her var det enda dårligere enn i Finland.»

Frå Russland gjekk turen til Jokkmokk i Nord-Sverige der det ble tømmer-skogen en vinter. Da så våren gjorde sitt inntog i de nord-svenske grensebygder med elvesjo og bekkebrus og flyttfugltrekk kom og kor; ja da vakna eventyrlysten i Jacob enda en gang. Og så bar det attende til Gellivara hvor

Vågå-kar — ein av dei særmerkte «gruvebusane»

EIN PRAT MED 82 ÅR GAMLE JACOB JOHANSEN SOM NÅ BOR PÅ LØKKEN

På stasjonen på Løkken Verk råka eg ein dag i ferien borti Jacob Johansen, den gamle Vågå-guten der han sat mellom gamle arbeidskameratar og friska opp i gamle minner frå arbeidslivet i inn- og utland.

Han er god til å fortelja og eg fekk høyra livs-soga hans utan noko stort bram eller brask. Jacob er son av Jon Johansen som var fra Lyen i Vågå og Anne Jakopsdotter Øygarden. Foreldra hans dreiv Øygarden ein heim under Øy, og her på Øygarden såg Jacob dagens ljøs for fyrste gong den 5. oktober i 1876, og han er såleis nære innpå dei 82. Når ein sit og pratar ved han Jacob, blir ein snøgt klår over at nå sit ein overfor ein av dei mest særmerkte og ekte av dei nålevande «gammelbusane» som er att i landet i dag. Han var berre 14 $\frac{1}{2}$ år da han 3 dagar etter konfirmasjonen reiste ut frå barndomsheim og barndomsbygd og tok til som flisgut ved Hamar—Sel-banen. Dei var fleire Vågågutar som drog dit om våren, men om hausten da dei fekk slutt og kameratane reiste heim, da drog han Jacob i lag med nokre svenskar

en ble en del år. Så fekk han hug til atter å kjenna sitt fedrelands jord under sine føtter. Han fekk seg arbeid i Gravhalstunellen. Knoga der ei tid, var så innom på Myrdal. Så bar det nordover landet til Ofoftbanen. Jacob var en av de første som tok til der, og han ble med helt til banen var ferdig. Fra Ofoftbana, for han ned til Mo i Rana og tok til på Dunderlandsanlegget. Det var i 1903 og han var da 27 år gamal og så slo han seg til der ei tid.

Han gifta seg det året med Akselie Johannessen. Ho var frå Mo og dei fekk 8 barn, som alle lever. 4 av dei er her på Løkken, 2 er oppe i Mosjøen, 1 er i Oslo og 1 oppe i Meldal. Han var også ei tid på Båsmo og Yttern svovelkisgruve. Kona og barna bodde da i Mo, mens han sjøl drog til Raumabana ved Ormheim, og fekk jobb der. «Der vart eg ei tid og kanskje kunne det vorti enda lenger også, men det fanns ikkje hs og oppdrive der og kona ho masa om å få koma etter med barna. Så måtte eg snu på det hele, og så slutta eg, og reiste til henne og barna», fortel Jacob. Og nå tok han kona og barna med og reiste til Løkken og der fekk han hus og arbeid. Den fyrste arbeidsdagen hans i «gammelgruva» på Løkken var den 26. juni i 1915. I «gammelgruva» ble han i 2 år da flyttet han over til Fagerligruva der han uten avbrudd ble værende på sin plass til han sluttet i februar i 1947, 4 måneder over 70 år. Da hadde han 57 års arbeid bak seg i kisgruva og på forskjellige anlegg. Og han har vel også noe av en rekord i at han i en 17-årsperiode her på Løkken hadde sier og skriver 4 ½ times skoft. Det har han attest på frå en av sjefene her i Orklakonsernet. Det beviser hvilken energi og usedvanlige gode helse Jacob var utstyrt med.

Mellom Ulslen og Bergkåk stasjon går riksveg 50 gjennom en fjellskjæring som heter Pynten. Denne vegstrekningen er en av de villeste på riksvegen der bratte hoggberga stuper en 6–700 meter rett ned i Orklaelva. Her oppe var det utbedring av vegen vinteren og våren 1940 og Jacob var av overingeniør ved Orkla A.B. og vegsjef Eggen uttatt som skytebas og det hele gikk fint, og det var nok ikkje minst Jacob sin skyld. For sin store innsats som en flink og ærlig arbeidsmann i gjennom alle år, har han fått Orklamedaljen i gull i 1954 under jubileet her. Han har også to fine diplomer. «Men medalje meg her, og medaje meg der», seier gamlingen. «Sjølvsagt kan det være trivelig å ha medaljen, men mange som får noe slikt de flyg og sprikjer seg ut i den daglige omgang og slikt er noe forbannet jåleri», ler Jacob.

Etterord

Geir Inge Stadeløkken har kome med dette avisutklippet, truleg er det frå Dagningen. Det er ikkje kjend kven som har skrivi avisartikkelen, men kanskje var det Kristian Mo som var journalist i Dagningen.

Det står at faren var frå Lyen og mora frå Øygarden under Øy. Ved å leite i arkivet i Ullinsvin finn vi meir opplysningar. Av kyrkjeboka går det fram at Jakob Johnsen Sjellum fødd 5.10.1876 / døypt 11.2.1877 vart konfirmert 24. mai 1891, foreldra var ungkar John Johansen og Anne Jakobsdatter. Frå sist på 1800-talet vart det vanleg å bruke farens etternamn som fast slektsnamn, og Jakob brukte i vaksen alder etternamnet Johansen.

Det stemmer at mora Anne Jakobsdatter f.1856 var frå plass under Øy, i 1865 vart dette nemnd som Haugen. Men frå 1874 var familien på Skjellum under Sve, familiefaren Jakob 1825-1918 var skreddar. I 1875 var Anne Jacobsdatter Ødegaarden f.1855 budeie på nigard Lunde, systera Guri f.1859 var underbudeie. Kanskje var det på Lunde at Anne trefte han ho fekk barn med, for i 1875 var John Johannessen (Johansen) f.1854 kjørekar på uppigard Lunde. John var frå Næpneshaugen i Nordheradsalmenninga, son til Kari Syoersdatter 1825-1914 som seinare vart gift til Stordalen i Nordherad.

Red.

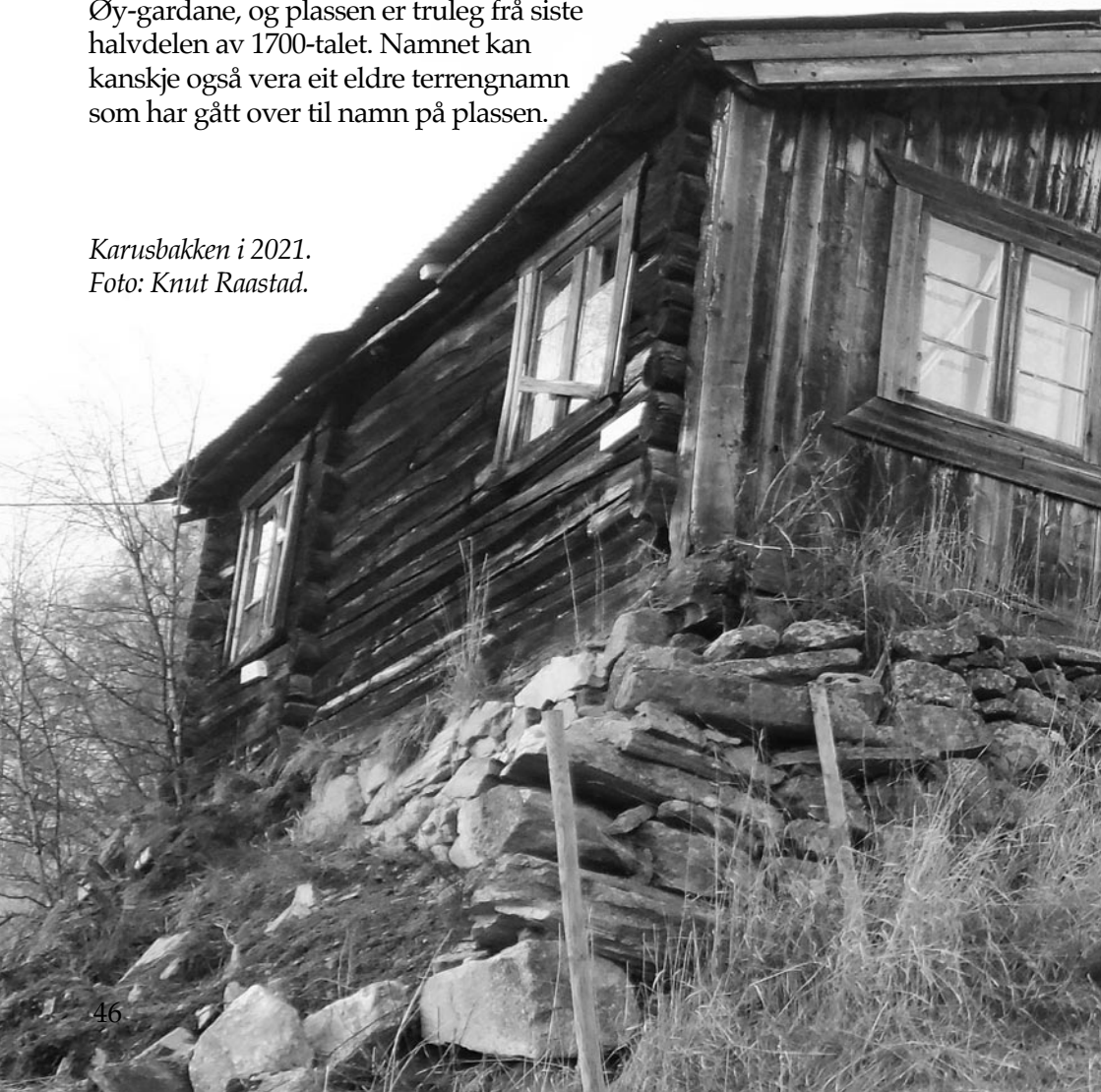
Namnet Karusbakken

Av Jakup Skjedsvoll

Karusbakken er namnet på ein av dei øvste husmannsplassane i Øygardane ovanfor Vågåmoane. Plassen er ikkje stor, og jordvegen må seiast å vera svært bratt. Det var tidleg mange husmannsplassar under Øy-gardane, og plassen er truleg frå siste halvdel av 1700-talet. Namnet kan kanskje også vera eit eldre terrengnamn som har gått over til namn på plassen.

Karusbakken i 2021.

Foto: Knut Raastad.

Namnet blir uttala *karusbakkjin*, med to stuttstavingar og fallande tonelag i fyrste leden, og så (litt) stigande toneleg i andre leden. Det er ikkje nokor innlysande, sakleg og naturleg forklaring på namnet. Eg har derfor inga sikker tyding. Eg har heller ikkje høyrte nokor folkeleg forklaring på namnet. Som plassnamn kan namngjevinga ha grunnlag i så mangt, ikkje berre naturgjevne forhold, men også i personlege eigenskapar ved den/dei som eingong budde der – namn gjeve av folk elles i grenda – av og til også spøkefulle eller til dels reint nedsetjande namn. Her ser eg to ord som reint språkleg rimeleg kunne vera grunnlag for fyrsteleden i namnet, skrivne *kardus* og *karuss* i normal norsk.

Ein kardus var opphavleg krut pakka inn i eit slag papir – karduspapir – til bruk ved lading av ein kanon med ein kardesk, som var ein pose med blykuler, for å skyte med kanon mot levande mål. Frå dette gjekk kardus over til å bli brukt om grovt innpakkingspapir, og deretter til ein pose av grovt papir, særleg til tobakk. Frå der gjekk kardus over til nemning for sjølve tobakken – «(karva) røyketobakk (med grovt papir eller kjøpt i papirpose)» som det står i Norsk Ordbok. Dette er nå den vanlegaste tydinga i norske dialektar, og er brukt også i samansetjingar som kardus dåse og karduspung.

Norsk Ordbok nemner også uttrykka *røykja kardus* og *rulla seg ein kardus*.

I vågålet kunne nok d-en falle bort slik at vi fekk *karus* som eit ord for karva tobakk. Karusbakken kunne dermed bli namnet på den plassen Bakken der dei røykte karus, namngjeve slik fordi dei gjorde noko så uvanleg som å røykje tobakk, eller kanskje litt nedsetjande fordi dei «tok seg råd til» å røykje. Eller kanskje har det vore ein bakke i husmannsgrenda der nokre hadde for vane å møtast og røykje karus og prate litt? Da kan nemnet vera eldre enn husmannsplassen.

Norsk Ordbok har også frå ein stad fått oppgjeve kardus som eit ord for «turka blad som ungane filtra opp og rulla leikesigarettar av innpakkingspapir». Noko liknande kjem eg i hug frå mine tidlege gutungdagar. På turre stelle som ikkje var bryet verd å fara over med ljåen, voks det burot (*Artemisia vulgaris*) som vart ståande over vinteren med innturka blad. Desse blada var lette å rispe av til ein handfull, og vart kalla «tobak». Dei større gutane rulla seg «sigarettar» i avisapapir av denne «tobaken», og somme prøvde vel å tende på og røykje òg. – Sunne saker når ein også tek med at avisene den gongen var trykte med blytsats. Ungane leikte seg før i tida òg, og kanskje har dei også den tida laga seg leike-«karus» på same måten. Det er alltid turt nok i Karusbakken til at burota kan vekse der. Da kan Karusbakken vera namnet på staden der ungane fann (leike)karus, for eksempel medan dei gjætte, og dermed også vera frå før husmannsplassen kom der. Eg må her leggje til at dette er moglege, men usikre forklaringar, også fordi bortfallet av d i kardus vel er mogleg ut frå den språkutviklinga vi elles kan sjå i vågålet, men ikkje dokumentert, ettersom ordet kardus/karus ikkje er kjent lenger.

Det andre ordet eg nemnde som mogleg opphav til plassnamnet – karuss – er namnet på ein karpefisk. Her i Vågå heiter fisken *karuse*, uttala med etterlekkstrykk, med hovudtrykket og lang vokal i andre stavinga. Vatnet i vassdraga her oppover er vanlegvis for kaldt for denne fisken, men han er utsett i ein del småtjern der vatnet er varmare, visstnok ofte av munkar og prestar i mellomalderen. Det har vore karuse i Årsjo like sør for Fossbergom i Lom, og frå der har karusa kome ut i Otta, i alle fall når elva har gått stor. Av og til har det derfor vore teke karuse i Vågåvatnet og i Otta utanfor Vågåmoane.

Karuse har her vore rekna som ufisk, eller kattfisk – og ikkje mat for folk. Det kan synast rart, for i sørlegare land er denne fisken rekna som ein fin matfisk og det var derfor han vart innført og utsett, men slik er det nå. Det er her eg ser ei mogleg forklaring på plassnamnet Karusbakken. Viss det vart kjent i grenda at folket der – kanskje i matnauda – hadde kokt og ete karuse, kunne det sikkert vera grunnlag for eit «gapskrattnamn» på plassen dersom dei meir vondskapsfulle fekk veta om det. Språkleg ville namnet i tilfelle regelrett bli slik vi uttalar det. Og som eg har nemnt i innleiinga, er namn på eit slikt grunnlag ikkje ukjende elles heller.

For ordens skuld nemner eg at det er svært lite truleg at folket her har hatt karpedam for avl av karuse, både fordi karusa ikkje var rekna for mat, og enda meir fordi det ikkje er terreng for det her. Men gjennom Knut Raastad har eg fått ei opplysning frå Knut Bø i Veslhågå om at mor hans hadde sagt at karuse vart brukt til å renske vasskjelder – fisken å opp grønska. Det er godt mogleg. Karusa er planteetar, og ho toler uvanleg godt å vera ute av vatn ei tid, slik at ho enkelt kunne fraktast opp til øvst i Øygardane frå Vågåvatnet. Namngjeving er ofte nokså tilfeldig, og ei karuse i kjelda kunne vera karakteristisk nok til at eit slikt namn festa seg blant grannane når ikkje noko anna særleg karakteristisk for plassen var for handa. Eit visst element av gapskratt over det uvanlege kunne vel vera inne i bildet også her. Desse forklaringane med grunnlag i fisken karuss er også usikre, sjølv om dei er språkleg heilt tilfredsstillande. Konklusjonen må vel derfor bli at vi veit ikkje sikkert kva namnet Karusbakken kjem av, kva det betyr, men her er det i alle fall nokre moglege forklaringar.

Bruce Laingen

Av Reidunn Snerle

«Alle» hadde slektningar i Amerika rett etter krigen. Både mor og far hadde tanter der, og ei av dei var heime på Lalm ein gong på 1950-talet. Elles sende dei pakker og sume gonger nokre dollar. På Gammel-posthuset hjå Inga og Anna f. Jevne prata dei ofte om ein som heitte Bruse (Bruce) i Amerika. Det vart omtala når det kom brev og julehelsingar frå han, så eg skjønnte vel at dei sette stor pris på kontakta med Bruse. Ekstra gildt var det da han i 1959 skulle koma på besøk. Han kom i ein tøff sportsbil, og var ein stram kar i slutten av 30-åra. Sidan det var dårleg med engelskkunnskapane hjå vertsfolket, vart det så eg og far min skulle bli med i selskapet. Eg gjekk på realskulen, men det var nok heller lite eg kunne stille opp med på engelsk, og i alle fall ikkje far. Men vi vart da med i den gilde sportsbilen for å vise veg til andre slektningar som Bruce skulle sjå om.

Kven var nå denne mannen? Bruce Laingen vart fødd 6.08.1922 i Minnesota og døydde 15.07.2019 i Maryland. Faren var Palmer K. Laingen 1890-1962, mens besteforeldra var Knut Laingen 1860-1902 frå Garmo og Marit Grev 1860-1919 frå Nordherad. Mora var Mabel Eng 1889-1976, og far hennar var Hans A Eng 1860-1951 frå Enge (Bolstadengenget) på Lalm og mora var Anne Pedersen 1863-1950 frå Storøygard i Heidal.

Såleis var alle besteforeldra til Bruce frå Vågå eller nabobygdene. Syster til Hans A Eng var Kari gift med Anders Jevne 1850-1930. Dei hadde borna Thea f.1886 Hans f.1888, Inga f.1894 og Anna f.1903. Det var Inga og Anna (gift Lund) som var naboane heime og budde på Gammel-posthuset, og som fekk besøk av Bruce i 1959.

Bruce Laingen tente i US marinen under 2.verdskrig. Etter det hadde han ei lang diplomatkarriere i mange land: Tyskland, Iran, Afganistan og Malta. I 1979 representerte han Den amerikanske ambassade i Iran som Charge d`affaires. Det kom da til eit studentopprør og revolusjon, og ambassadetilsette vart fengsla.

Bruce og to andre vart tekne i utanriksdepartementet. I 444 dagar sat dei fengsla som gissel. 20.januar i 1981 vart dei sette fri. Dette var noko som fekk storpolitisk merksemd over heile verda. Bruce Laingen vart den siste amerikanske diplomaten i Iran.

Besøket på Lalm var truleg medan han tente som diplomat i Tyskland. Bruce Laingen fekk mange ærefulle titlar og var ein høgt respektert diplomat.

Bruce Laingen og president Ronald Reagan ved det kvite hus i Washington 27. januar 1981, ei veke etter at Reagan vart innsett som president og Laingen vart sett fri.

Notehefte etter Ivar Sande

Av Knut Raastad

På Sande finst det eit notehefte etter Ivar Sande. På framsida er det ein dato 21. mai 1888 som kan vera da han starta å skrive ned melodiane. Siste melodien har årstalet 1893 og er nedskrivi i Amerika. Mange av melodiane er berre nemnde som vals, polka, reinlender, galopp eller marsj, medan dei andre har desse namna: Vårt land, Kongesang, Palmetto-vals, Favorite-vals, Jesu dine dybe vunder, Amalie-polka, Elfen-vals, Juleaften-polka, Molde-vals, Figaro, Happy dream schottisch, Schneeglockchen-walser, Eiselfest-galopp, O schöner Rhein og Jockey-polka. Vegard Vårdal har gått gjennom notane, og sommaren 2019 hadde han saman med Bjørn Kåre og Mads Erik Odde konsert med musikkstykker frå heftet.

Ivar Sande 1866-1953 var son til Eldri Valde 1841-1911 og Nils Strand 1836-1913. Nils overtok nordpå-Strond i 1868, og i 1873 overtok dei sygard Valde etter foreldra hennar. Bror til Nils, Gudbrand Strand, kjøpte Sande i 1874. I 1880 bytte Nils og Gudbrand gardar, slik at Gudbrand fekk farsgarden Strond, medan Nils fekk Sande som ligg ved sida av Valde. Så i 1889 måtte Nils p.g.a. økonomiske problem selja Sande til svogeren Ola Storvik, men sonen til Nils, Ivar, fekk i 1895 overta Sande att.

På nordpå-Strond hadde Ivar Sande ein spelemann å slekte på. Oldefaren var forpaktar-spelemannen Nils Fredriksen Strand 1764-1854, men han døydde 12 år før Ivar vart fødd. Frå Ivar Sande var sju år voks han opp på sygard Valde og skreiv seg for Ivar Nilsen Valde. På nabogarden nordgard Valde voks jamaldringen Ivar Torsen Valde 1865-1951 opp. Desse to spelte fele saman, bl.a. på ballar på Klones. Anders Sørensen var godt forlikt med Ivar-karane og han var innom dei i Valdegardane til kvar gong han for her i Ottadalen (*Erling og Jarnfrid Kjøk 1995: Ei spelmannsøge*). Vegard Vårdal fortalde at han såg ei utvikling i noteheftet, frå kjende melodiar for å lære å spela til musikk for ein meir utdanna fiolinist. Kanskje var Anders Sørensen ein læremeister.

Ivar Sande. Foto frå Denver.

Ivar Nilsen og Ivar Torsen reiste 19. mars 1890 til Amerika, der let dei bl. på teatrene og kafeane i Minneapolis i Minnesota. Ivar Sande arbeidde ei tid på ein snekkarverkstad i Iowa som er staten sør for Minnesota. Seinare var både Ivar Nilsen og Ivar Torsen i Colorado, dei arbeidde i gullgruvene i Idaho Springs som er 60 km vest for Denver. Colorado er langt frå midtvesten og Minneapolis, men med jernbana var det enkelt å reise vidare vestover.

I ei brevsamling på Valdвик går det fram at Ivar Torsen brukte maskin i gruvearbeidet, saman med ein engelskmann hadde han ei drift på kontrakt. Han skreiv også at det var ballar både tidt og ofte på operahuset i Idaho Springs, Ivar Torsen spelte fyrste fiolin i ein kvintett med to fiolinar, to horn og piano. Kanskje var det Ivar Nilsen som var den andre fele-spelaren, for på fleire at melodiane i noteboka står det andre fiolin. Men noteboka til Ivar Nilsen viser også noter for fyrste fiolin og tredje fiolin.

Sist på året i 1893 reiste Ivar-karane heim att, og 29.5.1894 vart dei gifte med kvar si syster frå megarden Storvik. Ivar Torsen vart gift med Kari Storvik 1870-1957, dei busette seg på Valdvik og brukte dette som familienamn.

Ivar Sande hadde fela etter «Spellmann kveks» Nils Næpneset.

Ivar Nilsen vart gift med Mari Storvik 1869-1944 og dei busette seg på Sande. Frå 1900 til 1910 leigde Ivar møllebruket i Tessa frå sygard Storvik og dreiv det; i tillegg til mølle dreiv familien sag, høvel, stampe og kafe. Det var i desse åra at Ivar Sande saman med broren og svogeren samt Knut Villa fekk bygd hjulbåten Jutulen på Tessanden. Sande vart desse åra bortleigd til broren Ola Valde. Frå 1910 var Ivar gardbrukar på Sande att, seinare overtok dottera og svigersonen Eldrid og Tor Raastad.

Familien på Valdvik ca. 1901. Bak f.v. Tor Valde og sonen Ivar Valdvik og Kari Valdvik. Framme f.v. Ingrid Valdvik, Ingrid Valde og Tor Valdvik. Foto frå Ivar Valdvik, Vågå historielags fotoarkiv.

Spelmanns-Skaarin

Av Paul Odd Brun

Ole Syversen Skaar: benevnt som «Spelmanns-Skaarin, Skaarin, Gammel-skaarin». Forpaktarspelemann, soldat, familiefar og gardbrukar på Øvre-Skår. Kanskje gløymt men ikkje gjøymt – når ein leitar finns han i etterkomare, i skrivne ord og spelte tonar.

Ole Syversen Skaar (1772-1863) var født på Lalm. Faren var Syver Olsen Bacen/ Einarsplassen (ca. 1741-1805), opphavet hans er ukjent.

Mora var Anne Olsdatter (ca. 1744-1834). Ho var av «gamal Skårs-slekt», født som nesteldste barnet til Ole Syversen (ca. 1714-1789) og Marit Jonsdatter Øvre-Skår (ca. 1715-1789). Ole og Marit skifta i live med borna sine 18.10.1782.

Spelmanns-Skaarin vart ikkje født som odelsgut til Øvre-Skår. I Ofseåret 1789» budde han i lag med foreldra sine på husmannsbruket Einarsplassen u. Rottem som granne til Øvre-Skår. Etter tragisk hending i Ofsen 1789 vart det denne familien som vart neste brukare av garden.

«I Gamledaagaa» - Ofsin – skriv Ivar Kleiven slik: *Båe Skaars-garann gjekk av og i Øvre-Skaar va de ikje berre Hus og Jord som vart øydelagt, men tie Menneskjo misste Live. Døm va nie Menneskjo som høyrde Garde te og um eftan den 21de kom ei halogomol Jente, som gjekk Gard-imillom i Bygden, og ba um aa fa Hus te Maargaans. «Gjenne det,» svaaraa Mann, «men Gud be`re oss for Hus, oss ha aa laane burt! De staar i dag, men um de staar imaargaa veit ingen taa oss» Trast ette losna de ei Skriu som kom og tok Huse; Folke i Grenn ha samla se paa ein høg ronn Houg utta Jorde, og døm høyrde at Mann taalaa aat Kjeringen «er du frelst Ragnhild så skond de å faa Hjulp te aa berge oss andre – de ligg ein Stokk over bringa mi». Men da kom de ei ny Skriu og grov ned alt og alle. Døm fann att Likje og la døm alle tie i ei grav. (Etter offentleg registrerte data skulle namnet på kjerringen» vore Marit eller Mari – ikkje Ragnhild).*

Øvre Skår fyrst på 1900-talet. Fotoutlån: Ole Øivind Skaar.

Denne hendinga i Øvre-Skår var den største enkeltulykka i heile området skadeflommen ramma. Det må ha gjort eit uboteleg inntrykk på den 17 år gamle Spelmanns-Skaarin å sjå at slektsgarden og dei fleste av hans nærmaste slektingar vart burtrivi på denne måten.

Dei som gjekk med var brukarfamilien og førådsfolket:

Gravlagt same dato juli 1789:

Syver Olsen Skaar 34 år Gardbrukar

Mari Simonsdatter ibid. 29 år Kone

Marit Syversdatter ibid. 8 år Datter

Ragnhild Syversdatter ibid ? «

Ole Skaar 74 år Førådsmann

Marit Jonsdatter ibid. 74år Førådscone

2 barn ikkje attfunne ved skaderapporten 9. oktober 1789.

Nå låg garden der øydelagt, forringa utan både hus og folk. Nådelaut og brutalt! Det vart avhelde skifte i Øvre-Skaar 04.08.1789: etter Syver Olsen Skaar g.m Mari Simonsdatter mellom syskena hans Anne Olsdatter g.m. Syver Olsen Enerspladsen, Gunild Olsdatter ugift og Elie Olsdatter g.m. Thord Andersen. Det kan det vera rett å ta med skaderapporten frå «Ofsin» for å kunne prøve å forstå kor øydeleggjande og omveltande skredflaumen var.

Øvre Schaar

Anno 1789 den 9. octbr. Blev efter Forlangende en syns Besigtigelses og Taxations Forretning foretaget paa garden øvre Schaar i Vaage Præstegjeld over den

Ødeleggelse som er skeed ved jordskrider. Retten blev Administreret af Soren-skriveren. Ligeså var tilstede paa Fogdens Veigne Lensmand Jarmand, samt betient med foranførte Laugrette, som blev formanet i Følge deres Eed at begranske og skjønne de store skader. Derefter blev svaret at til

Qvæstion 1: at Ødeleggelsen skeede den 21 Julii afviget ved Jordskrider.

Qvæstion 2: Paa Garden har været i alt 20 Maal Hvert Maal til 7 stænger hvoer Væg og stangen 7 al. lang eller 2401 Qvd. al. Derafer 8 maal, saa aldeles Ruinert at de ej kan Istand sættes, og 9 maal kan forhaabes at blive i stand sagt om en 20-24 Aar, og hvert Maal vil koste 16 rd. Og 3 Maal bliver altsaa ubeskadiget. —

Qvæstion 3: At Engelandet beesteet af omtrent 4 Mælinger som aldeles i bund og grund Ødelagte.

Qvæstion 4:1 stue Huus aldeles Ødelagt	60 rd.
1 ditto ældre	40 «
1 Stabuur	24 «
1 Kornboe med loft over	36 «
1 Ildhuus gl	14 «
1 gl. Loft og Boe	10 «
1 Laave eller Korn lde	40 «
1 Stald med Træv paa	26 «
1 Fæ Huus nesten Nyt med dobbelt Længde	50 «
1 Souv eller Faare Huus	16 «
1 Tørkestue	26 «
1 liden Varmehuus	8 «
3 Høilader hvoraf 1 med dobbelt Længde a 10	30 «
1 Qværnhuus	6 «
1 Qværnhuus	10 «
Summa	396 rd.

Qvæstion 5: Af Mennesker er bortskyllede af den grusomme Fieldskride og under gruset begravet og død fundne neml. 10 stk Mennesker, nemlig 6 voxne og 4 Børn, og hvoraf 2de Børn endnu ikke ere igienfundne, i hvor megen unage og bekostning man har gjort seg. Og af Creature er bortkommen neml. 2 Kiør og 3 stk Kalver og et Svin. —De benevnte Kiør ville koste hver a 8 rd. er 16 rd. og hver af de 3 Kalve a 1 rd. er 3 rd., samt 1 Svin for 1 rd. tilsammen 20 rd.

Qvæstion 6: Aarligt har været udsaaet 4 a 5 Tdr. og derefter avlet 20 a 25 Tdr. men nu kan allene udsaaes han ved 1 Tdr. og ventes at indhøstes 4 a 5 Tdr.

Qvæstion 7: Paa Gaarden er føet 2 heste, 12 a 14 Fæ Kreatur og 15 a 16 smaae Creature, men nu kunde ej fødes nogen Hest, omtrent 2 Kiør og 6 a 7 smaae Creature.

Qvæstion 8: Gaarden har været værd 400 rd, derimod skønnede Laugretten at den nu ikke er meere af Verdie end 200 rd, altsaa tabt den halve deel.

Qvæstion 9: Efter denne Gaards Skyld 8 skind: sagde Laugrettet efter bædste overvejende at Gaarden Maatte Affældning 6 Skind, altsaa tilbage 2 Skind, samt 24 Aars Skattefrihed i billigste.

Qvæstion 10: Her har forhen gaaet 2de Jordskrider og ødelagt endeel Engeland, men ingen erstatning af Affældning erholdt. Dette andførte bevidnede Laugrettet at være angivet og forklaret saaledes som med Eed at den kan bekræftes. Forretningen blev derefter forlangt beskrevet mod betaling under bekostning. Bevilget.

På vårting mars 1790 kjøper Syver Olsen Enerspladsen Øvre-Skår på auksjon med skyldbrev på kjøpesummen 276 rd 2s. Men å byggje opp att garden viste seg å bli ei vanskeleg og nesten omogleg oppgåve! Her trongs både arbeidsinnsats og meire kapital, skulda aukar jamt på både for far og son i åra som kjem! Ved ft. 1801 er den «nye» familien samla i Øvre-Skaar.:

Syver Olsen 60 år grd. brukar.

Anne Olsdatter 55 år hans kone,

Ole Syversen 28 år, sønn ugift soldat. (Spelmanns-Skaarin)

saman med dei bur:

Gunhild Olsdatter 48 år ugift, konens søster og

Ole Pedersen 13 år hennes uekte sønn.

Syver Olsen Skaar / Einarsplassen vart ikkje brukar av garden lenge, han døyr i 1805 (64 år gml.), berre 15 år etter at han kjøpte garden, 3 år etter at sonen Ole Syversen «Skaarin» hadde gifta seg og stifta familie i 1802. Ole Syversen Skaar (1772-1863) gifter seg 09.02. 1802 med Ingeborg Hansdatter Klokkargarden i Vågå (1779-1867) og dei fekk desse borna: Syver f. 1803, Anne f. 1805, Mari f. 1810, Marit f. 1813, Ingri f. 1816 og Ener f. 1819. Her er det stor etterslekt, mange med musikalsk gjevnad.

Oppatbygginga og gardsdrift av Øvre-Skår baud på store vanskar med salg av halve garden i 1811 (delt i eit Øvre-Søndre og Øvre-Nordre) med nye låneopptak og skuld framover mot 1840-åra. Tilslutt vart garden seld ut av slekta. I 1848 selde Ole Syversen garden Øvre-Skår søndre til Hans Gulbrandsen Nedre-Skår for 500 spd. samt årleg føråd av Øvre-Skår på levetid for Ole Syversen og Imbjør Hansdatter verdsett til årleg 10 spd. Spelmanns-Skaarin og kona fekk seg opp ei stugu, etter det som har vore fortald av eldre folk på Lalm er dette «Spellmanns-stugu» ved Lalmsbrua. Dette er nok svært truleg, men sålangt har det ikkje vore mogleg å finne noko dokumentasjon som stadfestar dette. Brukaren i Nedre-Skår kjøpte også Øvre-Skår nordre og slo saman alle Skårsgardane til eitt bruk. Dette kan forklare at Spelmanns-Skaarin hadde ei stugu på grunn til nedre Skår ved Lalmsbrua. Øvre-Skår vart seld att i 1866. Ole Syversen Skaar vart gravlagt 21.05.1863 (90 år). Ingebjørg Hansdatter Skaar vart gravlagt

30.10.1867 (90 år), ft. 1865 viser i Nedre-Skår Ingebjørg Hansdatter Skaar f. 1777, førådscone.

Så attende til personen Ole Syversen Skaar: Kven var han og kva for kjelder har vi om han? I ein artikkel i «Nordmands-Forbundet 10de årgang 1917, (trykt på nytt i Årbok for Gudbrandsdalen årgang 1954) skriv Ivar Kleiven slik om han:

Ein mangslungen, rik konstnargjevnad med ekte konstnarhått. I si tid var han tvillaust beste spellmannen i heile Norddalen, eit musikalsk flogemne som truleg stod på høgd med den seinare Loms-Jakob. Ola Skår var forutan spelemann, støypar og gravør – og dei arbeid som er att etter honom, syner, at han hadde godt auga for reine, fine former og grov ein fin, lett døla-krullskurd.

Spellmannsstugu stod på baksida vest for brua på Lalm. Huset stod utanfor vegen, til høgre på dette bildet, men her er huset borte. Seinare er det bygd nytt hus av same familien som overtok i Spellmannsstugu på 1800-talet.

Fotoutlån: Gunnar Sandbo.

John og Ola Skaar på gardsplassen framfor gammel-stugu i Skår ca. 1937.
Fotoutlån: Ole Øivind Skaar.

Da han stod i kongens tenest gjorde han vakt på Kongsvinger, og frå denne utferda kom han atti bygda med mange nye marsjar og hallingar, millom desse kjennest enno «Dessever-marsjen», «Bustruden» og «Gameleirik-hallingen». Av gamle springleiker kunde nok Ola Skår alt som frå gamal tid hadde vore låte i dalen – sjølv var han ikje fri for å gjera ein og annan ny springleik; såleis er de sikkert, at han har gjort «Leirdengja», ein god springleik med ekte gamal dâm og som enno bli låte av eldre spellmenn. (iflg. Ola Eide laga Spellmanns-Skaarin denne springleiken ein gong han dengde leire til ei pipe han skulle mure opp.)

Vidare skriv Kleiven: Ola Skår var namnkjent for dei fine, mjuke men senesterke fingra sine: han kunne bøyge dei heilt ned til handbaken og dette heldt folk for å vera grunn til, at han hadde ein handtame på fela, som var makalaus. Sermerkt for Ola Skår var de, han l'et så høgt at mange tykte de var i meste lage så de tok burt de fine og mjuke. Eingong i eit bryllaup på Laln sat han på hesten og lèt medan hopen reid nordetter sandom, da høyrdest marsjen han let upp på Lauvsætrene, klårt og skilligt. Denne sæterstulen ligg nok like ut i høbruna, ned mot dalen, men de er likevel så langt ned til sandom, at ikje eingong omen av eit vanleg fellæte vilde høyrast dit upp.

I boka Folkemusikk I Gudbrandsdalen», skriv O. M. Sandvik: *Den fornemste spillemann i Vågå var Ole Skaar «Skaarin» Han var privelyert spillemann saman med Nils Strand. Dette er ikkje nokor dårleg attest når ein tek med samtidige spellmenn i Vågå. Ein veit og at «Skaarin» vart ei viktig kjelde for spelmannen Iver Olsen Braaten (Iva Bråtå) 1827-1916. Iva skulle væra av ein vanskeleg natur, men samtidig svært tru mot at han sjølv og dei han leverte musikken vidare til, skulle låta slik dei «gamle spellmennene» let leikene. Difor er det grunn til å tru at han forvalta musikkarven frå Spellmanns-Skaara på ein god og sannferdig måte.*

M. Høgåsen skriv i Årbok for Gudbrandsdalen 1969: *Ola Sjugursson Skår var i si manndomstid den dominerande mellom spelemennene i Ottadalen. Han var fødd i Einarsplassen og hadde Øvre Skår nokre år etter «Stor-Ofsin» til han kjøpte seg ei lita føderåd i Nedre Skår i 1848 og fekk seg opp ei stugu («Spelmannsstugu») der. Ivar Kleiven har skrive ned ein del om han. Han lærde å låte av ein som heitte Per Slåen (1734-1811). Han var venteleg frå Heidal.*

Dette var Peder Hansson Slåen (1734-1811) Heidal, han hjalp og Spelmanns-Skaarin med å få tak i fyrste fela. Om «Skaarin» vart fødd i Einarsplassen er vel heller tvilsamt!

Johan Ørjasæter nevner i ein artikkel i Årboka for Gudbrandsdalen 1959 at «Skaarin» var musikalsk kjelde for Fel-Jakob. Fleire kjelder nevner at «Skaarin» var ute som soldat, det skulle vera både i 1807 og i 1814 og som I. Kleiven skriv: han kom heimatt med mykje ny musikk ifrå soldatlivet, men kanskje kunstnersjela, soldat og spelmannslivet ikkje var foreneleg med å byggje opp att garden og vera gardbrukar.

Måtte han for desse evnene betale ein noko for høg pris? Men eitt er sikkert, han la etter seg eit godt ettermæle og ein stor musikkarv! Musikk forvalta igjennom generasjonar upp mot vår tid og i aktivt bruk av dagens folkemusikkere. I året 2022 vil det vera 250 år sidan «Spellmanns-Skårin» vart født, kanskje er det eit høve til å taka han fram i ljuset att?

*Meir om slekt og etterkomarar i Gudbrand nr. 1-2022, Gudbrandsdal slekts-
historielag. Redigert av Knut Raastad.*

Ola Odnes fortel om seterlivet

I intervju med Kristin Akslen Hagen.

Intervju med Ola Odnes 05.12.2019, han fortel her om seterlivet.

Eg er fødd i oktober, det var medan vi var på setra. Det var der meste av føret var, så vi budde der om vinteren. Da vi starta på skulen måtte vi bu nede i huset der bestemor og bestefar budde. Til saman budde vi på setra 7 månader i året, vi var alltid der i julehelga.

Mor laga lutefisk på gamlemåten. Den var god den. Ein kunne koke den, det kan ein ikkje gjera med den vi får kjøpt nå. Det var vatn i Groven, så ho hengde turrfisken ned i brønnen til den blotna opp. Ho kokte lut av bjørkeoske.

Lutefisk var julemat. Det hende at vi fekk ein appelsin til jul, og kanskje eit par sokkar i gåve. Det var naboar på Darthus som vi besøkte i jula, der var det betre utstyrt med både juletre og det dei hengde på. Vi gjorde juletrekorger på skulen før jul da. Det var av glanspapir. Julekvelden vart feira berre med dei næraste i familien. Bestemor og bestefar heldt til i bygda, dei var nokså gamle.

Ola Odnes på sætra.

På kjøkkenet var det vedkomfyr og ei sotluke. Da det vart sotete i pipa, tok ho mor og opna sotluka under steikeomnen og la inni litt papir og tende på. Da opna pipa seg att, ho renska seg. Gammal murpipe som var mura av gammeldags leire. Laga av hestemøkk og anna. Vart nesten som betong. Hugsar ikkje kva dei blanda med. Hestmøkka var ikkje meire fordøyd enn at det var att mykje fiber, det var godt bindstoff. Dei gamle mursteinspipene står seg godt mot pipebrann.

Det er 9 km fra Randen og til setra. Vi gjekk mykje på ski. Vi flytta 4 gonger i året. Vi var nede og hamna av på Øygardsneset, og kom oss ikkje til setra att før snøen kom. Eg veit det var bert fram til vi kom til Sandrunningen. Da gjorde dei det slik at dei hadde flyttelasset på ein slede, og sette på kjerrehjulgangen. Da dei kom opp til snøen så sette dei att kjerra, og brukte sleden resten av vegen. Da flytta alt av dyr og folk. Vi hadde ca. 7 mjølkekyr, nokre geit og sauer.

Slåttonn. F.v. Rikkard, Eldri, Ola og Anna Odnes, Reidar Brun og Knut Odnes.

Eg måtte vera med å halde i da det skulle slaktast. Det likte eg ikkje. Eg måtte halde under halsen på dyret, medan far slo det i hovudet med ei øks. Eg var livande redd for at dyret skulle sparke i, for da kunne han like gjerne ha slått meg. Eg var ikkje store guten den gongen.

Vi slakta gris til jul, men kalvar og killingar slakta vi når det passa. Mi oppgåve var å slå i hel og slakte killingar. Eg fekk 25 øre for kvar killing eg slakta og gjorde klar til mat. Eg tok dei etter bakføtene og slo hovudet deira til ein stor stein i fjøsmuren, og tappa av blodet. Det var ingen kjære mor. Eg var i 7 årsalderen, kanskje yngre. Vi måtte ta killingane så dei ikkje fekk suge geitene for lenge.

Vi drakk geitmjølk, den er god den når ein blir vand til det. Mor ysta av mjølka, både brun og kvit ost. Den kvite var veldig god, for den hadde dei i tæjer som var såpass vide. Desse tæjene var heimelaga av bjørketæger og fletta saman. Dei var laga slik at det var ein tein i kvart hjørna, for at ein kunne opne for å få ut osten. Mor brukte å smørja med noko slags smør, så dei ikkje tørka for mykje. Ho laga skjørost også. Eg var med og rørte i panna med brunost, og rørte kaldt mysusmøret i det store trauet.

Mi oppgåve var også å bera vatn til dyra i fjøset. Vi hadde ei stor tønne som sto i eine båsen, og eg kunne bera opp til 12 vendingar med vassele og 2 bøtter før eg fekk fylt tønna. Vi hadde også ein bås vi hadde mose i. Vi tok mose frå fjellet ovanfor. Den mosen tok vi slik at den stod opp og ned på lendet. Det første vi gjorde var å rake av mosen og lyngen der vi skulle ha mosehaugen, og la på fjellkjørrkvistar slik at det ikkje skulle fryse fast. Nokså tidleg på hausten etter at snøen kom måtte ein kjøre mosen ned på nabosetra slik at ein fekk den heim før det vart for mykje snø og vanskeleg å kjøre. Det hende at Rikkard velta to haugar på same sleden. Han hadde lange staurar av bjørk som var kalla handspikar som han tredde under mosehaugen og fikk velta dei opp så dei stod på kant, så kjørte han mellom haugane og fekk velta dei bak, så han kjørte ofte to haugar om gongen. Dette brukte vi til kufor. Vi hadde ikkje noko slags kraftfor.

På setra dyrka vi det meste av foret. Det hende at eg kjørte ned for frå setra når det vart for lite nede. Da var det eit le ovanfor huset, vi kunne ikkje kjøre rundt om Randen og koma opp att, da vart det så tungt at det gjekk ikkje. Vi brukte leet. Der var det ofte skikkeleg glatt, så eg opna trevsdøra før vi tok åt, for å kunne styre hesten og lasset rett innpå trevet. Det var så bratt at vi måtte berre ta tak i lasset og bremse det vi kunne. Eg var vel i 17-18 års alderen den gongen.

Buskapen var nede i bygda att om våren og hausten. Om hausten var vi nede att for å få hamna av på jordet. Ofte var det med ein gris oppover

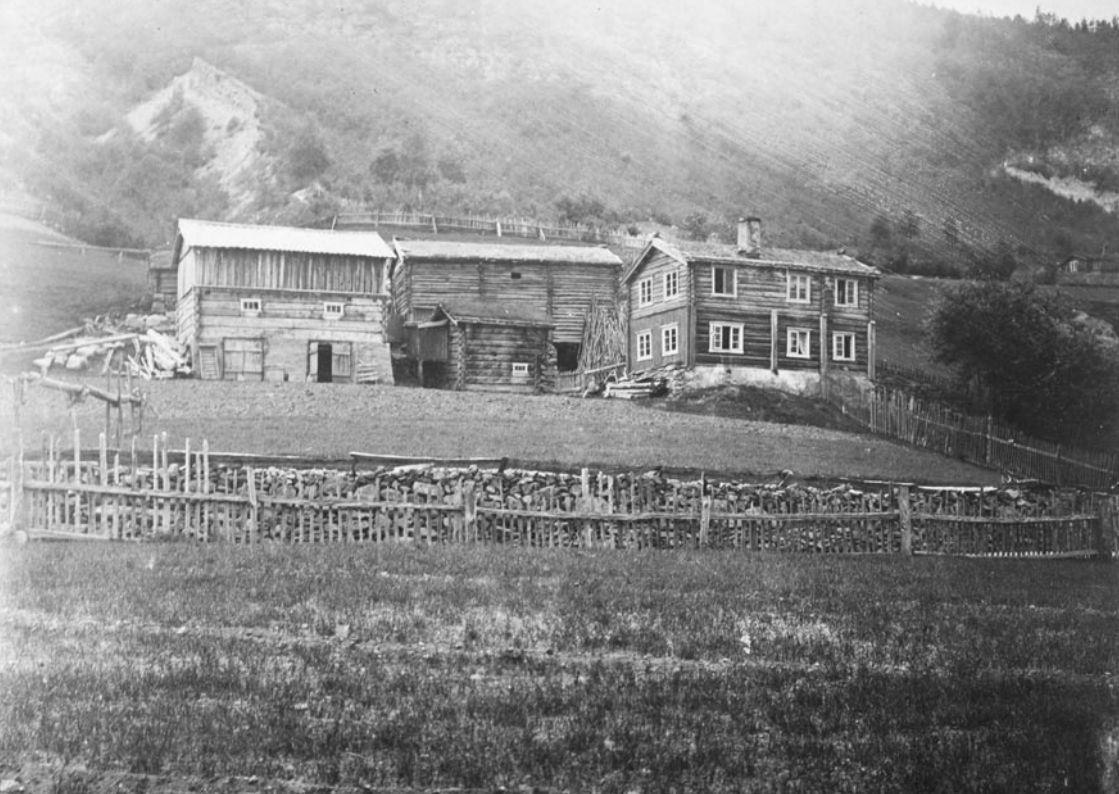
Ola Odnes på høylasset.

også, som var utruleg travaleg. Han gjekk rett ut i Groven der ved Grov ein gong. Han vart vel sliten, var langt fra Øygardsneset til setra. Han vart oppfora på setra av skuli, og slakta til jul.

Som mat åt vi søyll av mjølk og hardbrød, men også mykje vassgraut. Mjølka hadde lett for å herskne, så da brukte vi heimebrygga øl istadenfor mjølk til vassgrauten. Det var også først på med potetgull. Vi skiva potetene i tynne skiver og la dei på omnen. Det var knasken vi hadde.

Rikard sat ofte spikka på selepinnar som han trong til kjøringen sine. Eg kjem frå ein handverksfamilie. Far og bestefar var skomakarar. Eg likte godt å vera i 2. etg. heime der bestefar hadde verkstad. Far var også hingstgjetar i Heimdalen, han var der i 7 somrar. Far og onkelen hans (Iva Barbrostugun) var i Heidal ei veke i slengen og reparerte seletøy og gjorde sko.

Bestefar og bestemor var på setrene hos folka sine ein gong i året. Sigurd Nyhus hadde ein gammal Ford, og da han kom forbi Skyttningen så var det så bratt at eg måtte passe på å smette ut og legge ein stein bak eine hjulet for at ikkje bilen skulle reise bakover.

*Øygardsneset, heilt til høgre kan ein sjå Barbrostugu der bestemor til Ola kom frå.
Foto fra Unni og Terje Formo, historielagets fotoarkiv.*

Eg måtte vera med til Strondlykkjun der onkelen min og familien heldt til. Besteforeldra mine gjorde ein tur kvar sommar der dei besøkte dei og mor og far.

Som barn på setra var det ei klopp over Groven, der er det ein sandhaug. Om sommaren var det to gutar på ei naboseter. Eg laga trebilar til oss alle så vi dreiv i sandhaugen og laga vegar nesten som Trollstigen. Vi grov store hol som vi la tynne steinheller over og brukte til garasje. Her sette vi bilane når vi ikkje brukte dei.

Etter at vi begynte på skulen så budde vi i eine enden av huset der bestemor og bestefar budde. I senga hadde vi skinnfellar som far hadde beredd av sau. I slike fellar vart vi frakta i opp og ned frå setra om våren og hausten også. Da batt dei fellane saman som ein «snytpåså» og stappa oss ned i dem. Vi fraus ikkje.

Det var ein torader på setra, som alle kunne bruke. Alle i familien spelte, men alle var ikkje like gode. Eg starta å spela torader i tidleg alder. Eg fekk etter kvart kjøpt meg ein femrader for 40 kr., seinare selde eg det til Jørgen Bruhaugen. Etter at eg fekk tak i femraderen så spelte eg på små festar. Spesielt i solsida for der var det eit bondeungdomslag. Eg spelte også på bukkeballar. Da eg var i 18 års alderen kjøpte eg eit trekkspel som eg fekk Anton Løkken til å kjøpe med seg frå Oslo ein gong han var der. Det kosta 300–350 kr. Eg fekk tak i eit notehefte frå Henchien, men der var det berre foxtrot og slik og det vart for kjedeleg. Så det selde eg. Vi lærde å spela gammaldans av kvarandre. Jon Kalbakk og Johan Bårdseng spelte på festar samtidig. Ofte lånte eg spelet til Jon Kalbakk og spelte i pausa. Eg spelte alltid aleine, spelte faktisk på Folkevang den 17. mai ein gang.

*Ola Odnes, passfoto 1942.
Foto frå Gudbrandsdalsmusea as.*

Ola Kampen budde på nabosetra, han var ein god spelemann. Det var ikkje radio eller fjernsyn den gongen, så vi gjekk om einannan og spelte kort. Ein kveld her, ein kveld hjå Ola Kampen, og ein kveld på Storvik-setra. Når han Ola og ho Anne kom ned til oss fekk vi Ola til å spela ein leik til oss. Han tok ofte Bjøynnblakken. Det er den eineste leiken eg hugsar namnet på av det han spelte. Han spelte fele før. Han var mykje brukt som spelemann både i Vågå og Lom. Han spelte i bryllup der han spelte i 3 dagar til ende. Ola lærte leikar av Ola Ringneset, han spelte også fele. Eg høyrde aldri at Ola Kampen spelte fele. Han komponerte nok ikkje så mykje sjølv heller.

Eg har ikkje laga noko musikk eg heller. Vi spelte på torader, men brukte stort sett berre ei rad.

Anders Sandvig og hans interesse for hus og gjenstander fra Bøneslia

Av Vegard Veierød

Anders Sandvig, grunnleggeren av Maihaugen på Lillehammer drev i alle sine år med å samle inn hus og husgeråd fra Gudbrandsdalen. Han hadde mange medhjelpere og blant annet Ivar Kleiven bidro i stor grad til å gi Anders Sandvig innsikt i hvordan folk levde og hvilket utstyr de benyttet. Ivar var en naturlig kontakt for Sandvig og de kjente hverandre godt etter hvert som Ivar fikk vist sin kunnskap ved å samle historien til bygdene i dalen. Han ble en rådgiver for Sandvig og fikk også tilbud om stilling ved Maihaugen. Ivar ble værende i Vågå, men han og broren Paul gav bort flere av sine eiendeler til samlingene, og sørget for at et hus fra området i nærheten av setra deres i Bøneslia ovenfor Melingen også kom til Maihaugen.

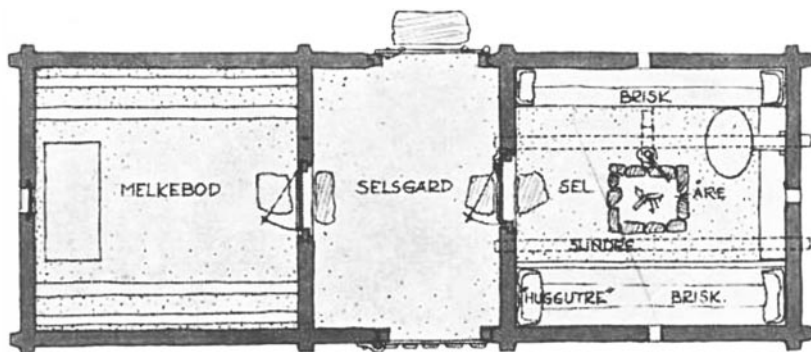
Det første Kleiven-brødrene hjalp Sandvig med var å få til en kjøpsavtale med eieren av et seterhus som stod på Teigsetra blant Øversetrene i Bønes-

lia. Ivar skrev til Sandvig i 1910 og gjorde ham oppmerksom på dette huset. Han mente det var forløperen til seterhus i tre lengder og derfor viktig å ta vare på før det råtnet ned. Dette var Sandvig svært interessert i.

Etter mye frem og tilbake fikk Ivar til en avtale med eieren, men Vågå almenning godkjente søknaden om å flytte huset først i 1918. Ett år etter meddelte skogforvalteren i Nord-Gudbrandsdalen at Landbruksdepartementet også hadde godkjent salget og flytting av seterhuset. Thor H. Teigen solgte huset i 1919, men det ble først tatt ned i februar 1921. Før det kunne flyttes skulle Maihaugens ansatte ta bilder og tegne opp plassering, inventar og bygningens beskaffenhet.

Huset er satt sammen av to adskilte laftede hus med dør i gavlen, vendt mot hverandre. Taket er lagt slik at det dekker begge hus og åpningen mellom dem. Ivar Kleiven mente at den eldste delen kalt årestua, kunne føres tilbake til begynnelsen av 1600-tallet. Det andre huset, ostebua eller mjølkebua som den også ble kalt, ble oppført i 1730. Det kan man lese av årstallet som er hugget inn i stokken over døra. De to buene ble bygget sammen i 1828, og huset fikk da nytt tak. Årestua ble samtidig endret til et normalt sel med peis i hjørnet av rommet og vindu på den ene langsiden. Tegningen Maihaugens ansatte laget for gjenreisningen i seteranlegget er vist nedenfor. Der har de vist hvordan årestua opprinnelig var og ført bygningen tilbake til dette tidspunktet.

Skuten på den eldste stua er trolig skåret bort for å få bedre plass til grindene som er satt opp på hver side av selsgarden. Årestua hadde ingen vinduer, kun en glugge på hver vegg med en plugg til å lukke den med. Langs langveggene var det brisker med hodeputer av tre, kalt «huggutre». I ostebua var det hyller av halvkløyvde stokker, 2 ved siden av hverandre på langveggene. På disse ble ostene satt på rekke og rad sammen med

smørbutter og annet. Selsgarden i midten mellom de to stuer var et redskapsrom til oppbevaring av kløvgreier med mer. Paul og Ivar ivret veldig etter å få dette huset til Maihaugen da det var av den samme typen som den gamle Bjørnstadsetra som hadde stått i Bøneslia.

Paul Kleiven tok på seg oppgaven med å ta ned huset og frakte det til Lillehammer. Det ble fraktet til Sjoa med hest og slede. Deretter med tog til Lillehammer. Gjenoppføringen på Maihaugen tok tid, siden mange av laftestokkene ikke kunne benyttes videre. Det var først i 1935 at huset ble satt opp. Da var peisen fjernet og årestua gjenoppstått. I 1937 ble seter-grenda åpnet og da ble huset kalt Kleivsetra, som en hyllest til Ivar og Paul som hadde hjulpet med å skaffe til veie hus og saker til Maihaugen og ikke minst mye opplysninger om seterstell. Etter at Sandvig og Kleiven-brødrene hadde gått bort ble navnet på huset endret til Teigrostua, etter navnet på setra hvor huset var hentet fra. Dette huset antas å være det eldste eller nest eldste huset i seteranlegget på Maihaugen.

En annen ting som Sandvig var veldig interessert i var en planke som Paul hadde tatt vare på for en pensjonatgjest, fru Fabritius. Da Paul henvendte seg til henne, ville hun med glede overlate planken til Maihaugen. Det var en dørski som hadde tilhørt inventaret i Garmo stavkirke som ble flyttet fra Garmo i Lom til Maihaugen. Denne planken ble sendt til Sandvig i 1919, da de var i ferd med å ferdigstille innredningen i kirken. Kirken stod ferdig rekonstruert på Maihaugen i 1921.

En tredje ting Sandvig var interessert i var en stein han hadde sett på Kleivsetra. Den hadde stått i svalgangen til skriverstua da han var der på besøk. Han sendte brev til Paul og spurte etter denne i 1933, siden Paul hadde nevnt at han ikke hadde noe imot å overlate den til samlingene. Da Paul avsluttet sitt virke på Kleivsetra i 1935 fikk han ordnet med frakt og sendt steinen til Maihaugen.

Som brevet fra Sandvig sier, så hadde han ikke vært i kontakt med dem på lenge. Han var derfor meget begeistret for at Paul fikk sendt ham steinen, som var en sjeldenhet da den hadde vært benyttet som saltknuser og kornknuser.

J.nr. 182.
AS/JM.

Lillehammer den 13. april. 1935.

Herr Pål Kleiven,

L a l m .

Kjære Pål Kleiven,

Min hjerteligste takk for at De har husket på å sende oss stenen, som jeg setter stor pris på. Den vil få en dag plass i nærheten av velde hytten.

Det er lenge siden jeg har vært oppe hos Dem nå. 10 - 12 år siden, og var redd for at De hadde glemt oss; men De har oss nokk ifrisk erindring.

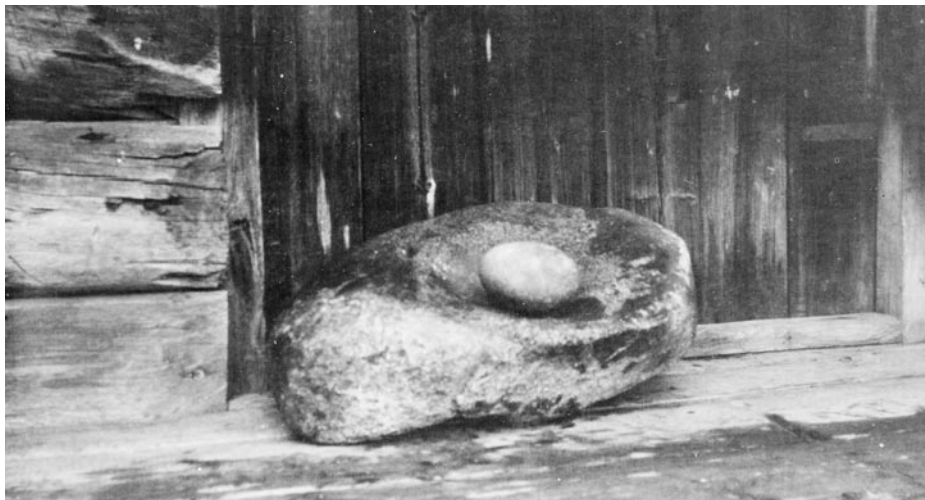
Jeg tenker/på Dem ^{ofte} og Deres avdøde bror. Alle her i dalen og kanskje jeg i særdeles het, har meget å være ham taknemlig for. Jeg hadde bare så altfor liten anledning til å være sammen med ham, og nyte godt av hans store kundskaper. Er der noe efter ham som historielaget ikke vil ha, er De kanskje så snild å underrette oss om det.

Igjen min og samlingenes beste takk. De er kanskje så snild å sende oss nota over De utlegg De har hatt ved forsendelsen av stenen, så skal disse bli refundert.

Med de beste hilsener

Deres ærbødige

Jungers Sandvig.

Understeinen er relativt stor, mens den runde oversteinen er 10x15 cm. Det er en fordypning i den store steinen som samler opp det som knuses. Steinen er i dag å finne i seteranlegget på Maihaugen.

En fjerde ting som Sandvig også fikk Kleiven-brødrene til å overgi til Maihaugen var deres gamle Baat-Iva båt. Denne hadde en gang i tiden tilhørt gården Bjørnstad på Lalm. Ivar og Paul hadde trolig overtatt den da Bjørnstadnauset ved Flatningen falt sammen etter at nedre Bjørnstad var blitt solgt til Maihaugen. Båten var bygget i 1775-76 av han som var sagt å være den beste båtbyggeren i Nord-Gudbrandsdalen i sin tid. Bildet viser båten liggende utenfor Kleiven-nauset ved Flatningsosen. Ivar Kleiven nevner Baat-Iva slik i boka si «I gamle dager»:

Di gamle visste ikje naagaa be're aa seja um ein Baat hell de, at han va

«Baat-Iva-Baat» og døm synte se utu og va lette aa kjenne fraa all andre Baate. Døm laag som ei Aann paa Vatne, tunne og lettgjorde men trouste

for Alvor; kaar Ting fyl' dest saa maakaaloust godt um de berre va ei Setofjøl, alt va, som de skulde vore støypt. Baatann hans Iva ha stødt 3 Bord-Ferde, va rumme i Botte og godt ut-lagde, kaar ein Skjøyt og alle Fellingong er Ve'-i.Ve' saa døm mest ikje vise se og Baat-Borde ser ut te aa ha vore mjuke som ei Reim millom Hendom hans».

Sandvig kjøpte båten for 40,- kroner og Paul besørget frakt av den til Lillehammer senvinteren 1935.

I tillegg er det registreringer i Maihaugens arkiv om at Paul overleverte tre ulike trau til samlingen i 1929, samt at Ivar gav dem en laftemodell kalt «Dråpåstjert». Ingen av disse gjenstandene har vært mulig å lokalisere i samlingene.

Referanser:

Nordalsarkivet - Ivar og Paul Kleivens arkiv

Maihaugen - bildet av Teigrostua

Anders Sandvigs bok fra 1942: Seterliv og seterstell

Ivar Kleiven – I gamle dager

Minneskrift om Ivar Kleiven 2004, s. 36

Vågåjenta Hanna Resvoll-Holmsen

Av Gunnar Gjesling Sandbo

For mange år siden var jeg på en frimerkeauksjon i Oslo. Som vanlig når det var auksjon, var det sittegrupper utenfor auksjonssalen, der de som ikke var inne på auksjonen, kunne sitte å prate og bytte. Der kom det en mann som skulle selge en del postkort, og lurte på om jeg var interessert i kortene han hadde. Jeg så over, og blant disse var det noen polarkort, men også noen lokale kort fra Ottadalen. Vi ble enige om en pris, og jeg overtok en god del av det han hadde med, tror ikke alt ble med, men dette husker jeg ikke. Jeg var da ikke klar over hva jeg kjøpte, da jeg så bare på billedsiden. Kortene kom etter hvert inn i mine forskjellige samlinger, noen ble sikkert også byttet bort.

Hanna på Finnmarksvidda. Tatt med selvutløser.

Det var nok først etter noen år jeg ble klar over at kortene var sendt til Vågåjenta Hanna Resvoll og hennes mann Gunnar Holmsen. Da jeg etter hvert fant ut hvilken «skatt» jeg hadde fått tak i, tok jeg til å lete gjennom kortene mine, og fant noen nå og da, og de siste (?) ble funnet i mars 2020. Jeg fant å ville bygge opp en liten historie rundt disse kortene, samt å supplere med noen bilder fra Universitetsbibliotekets arkiv over Resvoll – Holmsen. I denne artikkelen er det med et utvalg av postkort og bilder.

Både Hanna og Thekla studerte botanikk. Vi skal konsentrere oss om Hanna, da det er henne og mannen kortene er til. Hun studerte sammen med bl.a. geologene Gunnar Holmsen og Adolf Hoel (som senere var en stor forkjemper for at Svalbard ble norsk). I 1907 ville Fyrsten av Monaco, Albert (som før hadde ekspedisjoner til Spitsbergen), finansiere en ny ekspedisjon. Det var ikke meningen å ha med noen botanikere på denne turen, men Adolf Hoel la inn et godt ord for at Hanna skulle være med, og slik ble det. Albert hadde sitt eget skip, «Prinsesse Alice», mens de norske hadde «Kvedfjord», med Gunnar Isachen som exp.-leder.

Hanna ble gift med Hans Dieset i 1894 og fikk sønnen Helge. Ekteskapet ble oppløst i 1901. Hun ble senere, 1909, gift med Gunnar Holmsen. De fikk sønnen Per. Bildene viser Hanna og Per, det ene fra Bessvatnet.

Som ivrig fotograf, har Hanna tatt en mengde bilder, særlig av planter rundt omkring. Nå har det kommet en metode, slik at det er mulig å få til fargebilder. Hun har fått opplæring av den kjente fotografen Anders Beer Wilse. Hun var den første naturforsker som dokumenterte med fargefoto.

Vi er kommet til 1909, og perioden med opphold på Svalbard er over. Hanna gifter seg med Gunnar Holmsen. Helge bodde att hos faren, men var mye på besøk hos mor, og de hadde et godt forhold. Helge fikk Spanskesyken, og døde i 1923, 29 år gammel. Hanna var mye i området her, og fikk mange kjente.

«Kvedfjord» ved avreise fra Tromsø 1907. Bak fra v.:1. Exp.leder Gunnar Isachen 2. Skipper Jacobsen 3. Hanna Resvoll. 4. Ass. Alf Strenghegø 2. rekke: 1. Ass. Haavind. 2. Islos Søren Svendsen. 3. Maskinist (ukjent) 4. Geolog Adolf Hoel. 5. Kokken (ukjent) Foran: 1. Fransk maler, Louis Tinayre. 2. sønn til skipper Jacobsen. 3. Matros (ukjent).ssss

Thekla ble gift med Andreas Holmsen i 1895. De fikk sønnen Dag. Andreas var bror til Gunnar, som Hanna senere ble gift med.

Her er Hanna ombord på båten til fyrst Albert. Som en ser har hun både utstyr for botanisering og borse med seg. Hun ble satt i land alene med utstyr og telt, og det kunne gå mange dager før hun ble hentet ut. Hanna samlet ikke bare planter, hun fotograferte mye også, og sendte bilder til kjente og medarbeidere.

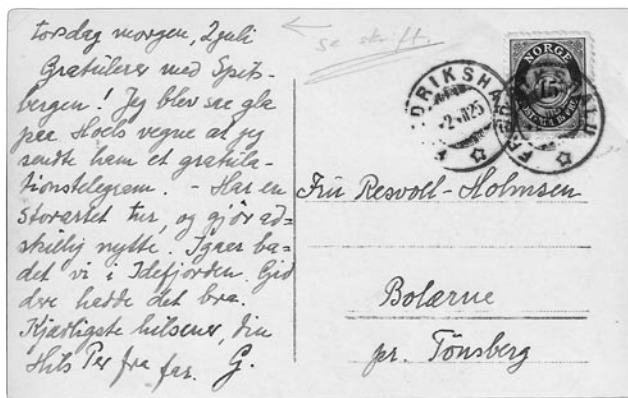
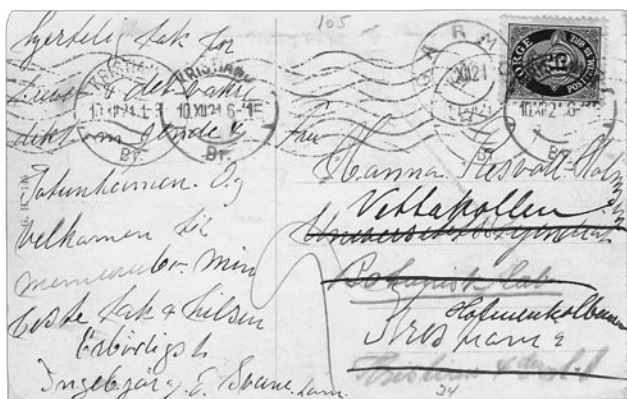
En starter med opphavet, Hanna og Theklas foreldre Hans Resvoll og Julie Marthine Resvoll, f. Deichmann. Søstrene ble født på Moen i Vågå. Hans Resvoll 1824-1908.

Hanna i Blomstrand-hamna på Svalbard 1907 eller 1908. Tatt med selvutløser.

Kort fra Ingebjørg
Sveine i Memurubu,
hvor hun takker for det
fine diktet om Gjende
og Jotunheimen.
Billedsiden er
Bessvatnet.

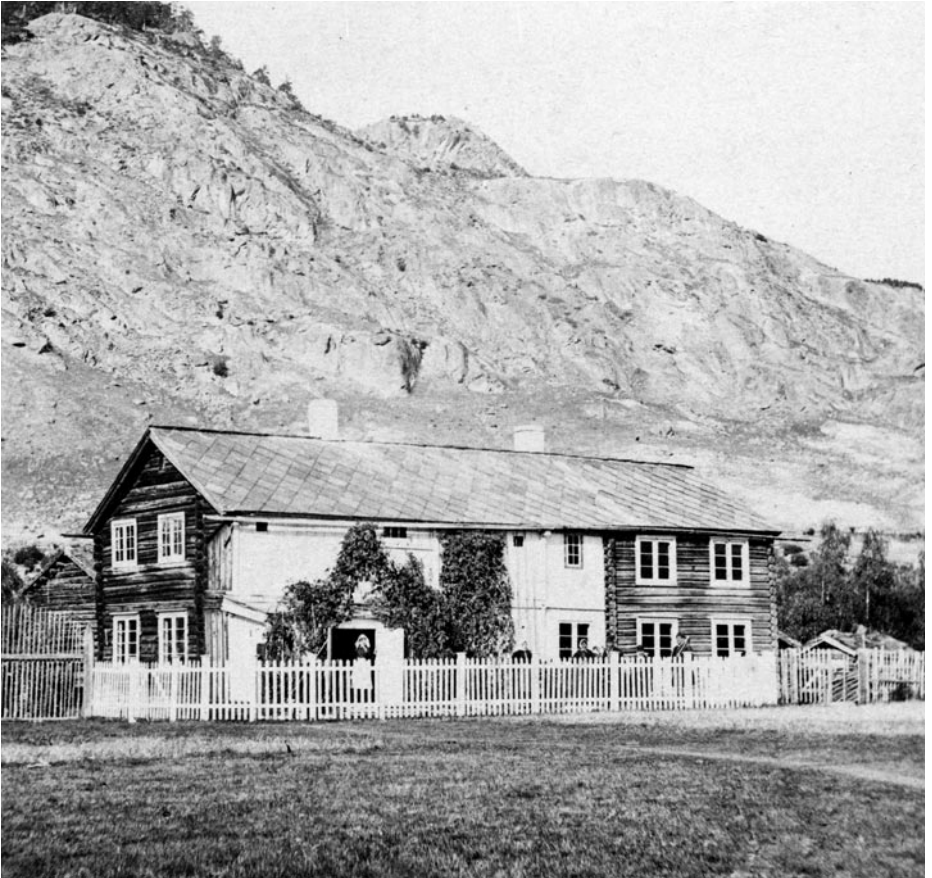
Kort fra 1925, sendt fra
Gunnar, der han
gratulerer Hanna med
Spitsbergen. Dette er nok
i forbindelse med at
Soalbard ble norsk,
Soalbardtraktaten ble
underskrevet dette året.
Han nevner også Adolf
Hoel, som også var en
stor pådriver for at
Soalbard skulle bli norsk.

I 1908 organiserte Hanna sin egen ekspedisjon til Svalbard, og reiste sammen med Den Første Norske Svalbardekspedisjon under ledelse av Adolf Hoel. Deler av denne ekspedisjonen tilbrakte hun sammen med Gunnar Holmsen og Hjalmar Johansen, på bilde er Johansen til venstre og Holmsen til høyre. Det kan her nevnes at året etter giftet hun seg med Gunnar Holmsen.

Her noen av de som var med i 1907. Fra venstre øverst: Ass. Strengenhagen, Adolf Hoel, Hanna Resvoll, Isachsen og ass. Haavind.

Moen i Vågå, hvor søstrene ble født.

Kilder:

- Alle postkortene er fra egen samling.
- De fleste bildene er hentet fra Universitetforlagets H Resvoll- Holmsens billedarkiv.
- Noen opplysninger er hentet fra «Polarhistorie» og Wikipedia.

Thekla Resvoll – høyfjellsøkolog

Av Hans-Jacob Dahl

Hun var den første kvinnen i Norge som tok doktorgrad i botanikk. Hennes forskningsfelt var fjellplantene og hvordan de var tilpasset de krevende forholdene i fjellet. Studiene hun gjorde på Dovrefjell har med dagens klimaendringer fått fornyet aktualitet, det har også fjellhagen hun etablerte på Kongsvoll i 1924.

Våren 1918 forsvarte Thekla Resvoll sin avhandling; *Om planter som passer til kort og kald sommer*. Helt fra sitt første besøk på Kongsvoll i 1901 hadde hun hatt særlig interesse for fjellplantene og deres evne til å klare seg. Oppe i Knutshø, i fjellet som ligger bak Kongsvold fjeldstue

studerte hun planter som vokser der snøen ligger lengst utover sommeren. Hvordan var disse plantene bygget og hvordan utviklet de seg for å klare å skyte knopp, blomstre og sette frø i løpet av den korte vekstsesongen de hadde i fjellet? Hennes arbeid var epokegjørende innen høyfjellsøkologien.

Hvordan hadde Thekla Resvoll kommet i posisjon til å skrive en doktoravhandling? Hun var født i Vågå i 1871 og hadde en mor som var svært interessert i planter. Da Thekla var syv år gammel flyttet familien til Kristiania og her tok Thekla artium i 1892. Året etter begynte hun sine studier, samtidig som hun var lærer ved Ragna Nielsens skole. En av Theklas elever her var Sigrid Undset, hun ble inspirert av den unge og dyktige botanikeren. I studietiden og senere mottok Thekla flere stipend og hadde studieopphold både i København, i München og på Java. Thekla Resvoll fullførte sine studier i 1899, og få år senere fikk hun stilling som amanuensis ved universitetet. Her forsket hun i over 30 år, og Thekla var en høyt aktet og godt likt lærer, av studenter og kolleger.

Thekla Resvoll var en usedvanlig kvinne med stor begavelse og en sterk viljestyrke. Hun kjempet for å gi kvinner plass i samfunn og forskning. Hun var første formann i Kvindelige Studenters Klub, hun satt i hovedstyret for Norsk kvinnesaksforening, hun var med i ledelsen av Kvindes temmeretsforeningen. Da hun giftet seg i 1895 med Andreas Holmsen beholdt hun sitt etternavn, og hun var den første ansatte kvinne ved universitetet som beholdt sin stilling også etter at hun fikk barn. Slik hadde hun en klar retning i sitt engasjement, men det var ikke strid rundt Thekla, hun brukte sine gode menneskekunnskaper og sine diplomatiske evner. I 1923 ble hun som en av de første kvinnene innvalgt i Det Norske Vitenskaps Akademiet.

Kjærligheten Thekla Resvoll hadde til fjellfloraen, til Dovrefjell og Kongsvoll varte livet ut. I 1924 ble Theklas botaniske fjellhage på Kongsvoll åpnet. Hagen lå på området til Kongsvoll stasjon, og på den tiden stoppet toget så lenge at passasjerene kunne rekke en tur i hagen før de reiste videre. Fjellhagen viser Theklas glede over å kunne formidle fjellfloraen til flere enn de som studerte den vitenskapelig. Rundt 1990 ble hagen flyttet nærmere Kongsvold fjeldstue, til et område som egner seg bedre for å kunne presentere fjellplantene.

Universitetet i Oslo tok ansvaret for hagen i mange år. Senere ble ansvaret overtatt av universitetet i Trondheim, men i 2020 sa NTNU-vitenskapsselskapet fra seg ansvaret. Nå er det etablert en venneforening og Theklas fjellhage – Kongsvoll botaniske fjellhage ble gjenåpnet i 2021. I hagen står fortsatt minnesteinen over Thekla Resvoll – en pioner innen fjellbotanikken – Norges første høyfjellsøkolog.

Turister og mat på Randsverk Turisthotell / Tronhus i 1912

Av Tor Henning Evensen

Artikkelen bygger på ei semesteroppgave fra 2004, «Randsverkturister og matkultur i tidligere tider. Mat, måltider og servering på Randsverk Turisthotell / Randsverk Turiststasjon i 1912 og 1964».

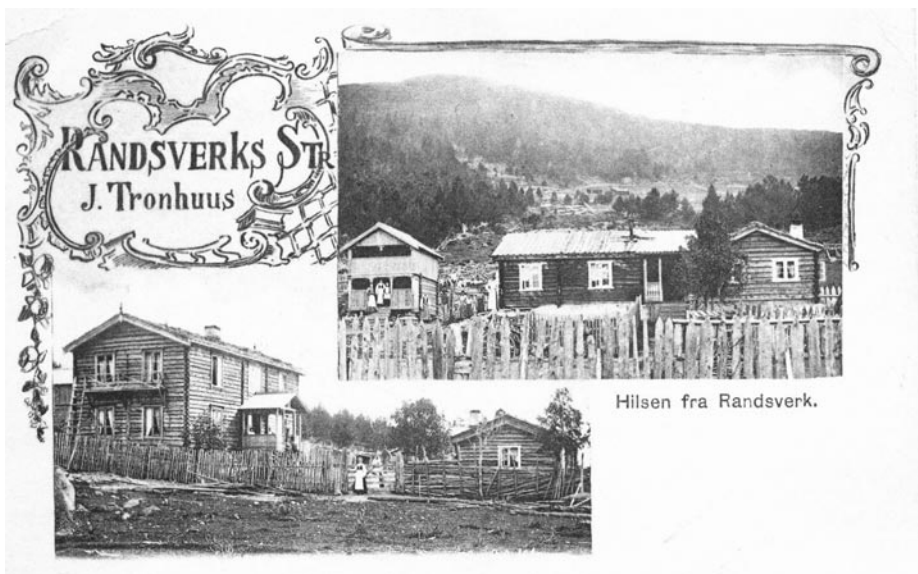
Bakgrunn

Reinsjegeren og fjellføreren Jens Tronhus (1846-1924) kjøpte i 1881 Ommonseter i Randsverk. Han bygde stedet opp fra å være ei nedslitt seter til å bli en av datidens ledende turistbedrifter i denne delen av Jotunheimen. Stedet ble først kalt Randsverks Seter, etter hvert Randsverk Turisthotell. Jens Tronhus drev turistvirksomhet og gårdsbruk der fram til sin død.

Jens Tronhus bygde opp både hus og inventar fra bunnen av. Det er sitert i flere sammenhenger at han «begynte med to tomme hender og en stor ungeflokk, og det inventar som da fantes i bygningen var en nesten ubrukelig tvare og en like ubrukelig krakk». Turistanlegget i Randsverk besto i tillegg til privathus etter hvert av en toetasjes hotellbygning med kjøkken, pluss flere mindre overnattingshytter.

Til sammen er det sagt at det var 28 hus med smått og stort, inkludert uthus for gårdsdrift. De «forfalne smaahuse er etterhaanden erstattet med hovedbygning og smaastuer, delvis med peis og værelser», sto det å lese i Tidens Tegn i 1911. De siste årene av Jens sin levetid bygde han seg et nytt toetasjes privathus for seg og sin familie.

Fra naturens side ligger Randsverk som ei lita setergrend i en liten dal, ca. 750 moh. Bygda er omkranset av fjelltopper 1100 – 1550 meter høye, med furuskog nederst, bjørkebelte ovenfor, og snaufjell fra ca. 1000 moh. Terrenget var og er ypperlig for kortere eller lengre fotturer sommer og høst, og skiturer om vinteren. Fiske og jakt var tidligere, og er i dag, veldig viktig, både for fastboende og tilreisende.

To postkort fra tida da Jens Tronhus drev turistvirksomhet i Randsverk. Privat eie.

Fra gammelt av gikk ferdselsvegen fra hovedstaden til Jotunheimen gjennom Espedalen, Skåbu og Sikkilsdalen. «Tre i Norge» kom den vegen. Engelske overklasseturister som besøkte Jotunheimen i siste del av 1800-tallet var viktige for turismens oppblomstring og utvikling. De levde ut villmannsmyten og det rene, frie friluftsliv i de norske fjellene. Flere av disse var knyttet til Tronhus, og la grunnlaget for Jens Tronhus' kompetanse som turistvert.

Bedre muligheter for overnatting i Jotunheimen trakk stadig flere turister via Randsverk. Far til Jens, Peter Munch Tronhus, tok imot gjester på Bessetra innerst i Sjudalen fra 1876 til 1896. Gjendesheim bygde sitt første hus i 1878, Bessheim var første vinteråpne turiststed i julen 1899, Glitterheim ble åpnet for påsketrafikk i 1907. Dessuten ble postrute gjennom Sjudalen opprettet i 1900, og telefonlinje ble lagt fra Vågåmo til Tronhus i 1906. Slik ble Randsverk og Tronhus rundt 1900 en av de viktigste innfallsportene til Sjudalen og Jotunheimen, både fra Vågåmo og fra Sjoa via Heidal.

Det viktigste vilkåret for turismens vekst i Randsverk må kanskje likevel ha vært vegen som ble bygd innover i Sjudalen fra Randsverk. Vegen var ved århundreskiftet svært dårlig, med bratte kneiker og svinger overalt. Den vesentligste trafikk var en del skysskjøring fra hotellene, særlig fra Tronhus i Randsverk. Men allerede i 1910 kom den første større utbedring av den gamle vegen.

Turistene i 1912

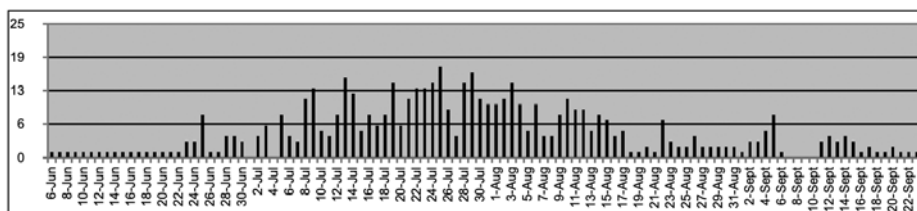
Året 1912 er valgt å skrive om fordi dette er omtrent midt i Jens Tronhus sin periode som turistvert. Han har nå flere års erfaring, og det forutsettes at han nå driver forholdsvis profesjonelt. Samtidig er han fortsatt en mann med mye entusiasme og pågangsmot. I 1912 var gjestebøkene etter hvert blitt ryddige og etterrettelige. Og – det foreligger komplette samleregninger fra Vaagaa Handelsforening for dette året!

I Tidens Tegn i 1911 skrev Oscar Morgenstjerne i en stor artikkel om Jens Tronhus og turisthotellet hans: «der trives sommerturistene, jægerne om høsten og skiløperne om vinteren like godt. Han kan nu ta imot 30 gjester».

Opptelling i gjesteboka for 1912 viser omfanget av gjester dette året. Da var det totalt 471 besøkende. De fleste som overnattet sov bare ei natt.

Skiløpere på Tronhus 2.mai 1905. Fra v.: Petter Tronhus (1875-1958), Jo Øvre, forstmann Napen, Anne Tronhus (1890-1952), ?, Kari Tronhus Nesset (1885-1950), Mari Tronhus Borud (1881-1948), Ragnhild Gjeilen, Karen Tronhus (1895-1966) Magdalene Tronhus Storviksæter (1887-1958), Brit Tronhus (f. Skjellum), Rønnaug Tronhus Bakkom (1882-1967), Julie Tronhus (1892-1975), Jens Tronhus (1846-1924.)Foto: Kristian Stakston / Gudbrandsdalsmusea AS.

Sesongvariasjon i overnattingsgjester på Tronhus sommeren 1912.

Dagsbesøk utgjorde 25 %. Om vinteren var det 119 registrerte gjester, 93 av disse overnattet. Mer enn halvparten av disse var påseggjester. Sommersesongen strakk seg stort sett fra midten av juni til midten av september, med en topp siste del av juli. Gjesteboka sier 352 sommergjester i 1912, herav 260 overnattende.

89% av gjestene i 1912 oppga «Hjemsted» i gjesteboka. Både nordmenn og utlendinger er representert. Ikke uventet kom de aller fleste fra Kristiania (65 %), men så mange som 12 % av gjestene var fra utlandet, fra 12 forskjellige land. Hovedmengden av utlendinger kom fra de nordiske land eller de britiske øyer.

I kolonnen for «Stilling/Beskjeftigelse» i gjesteboka har bare 40 % av gjestene anført noe. Men blant oppgitte «titler» finnes alt fra «minister» til «skolepige». Rundt 20 % av gjestene i 1912 hadde tilknytning til universitet/akademia. Når man i tillegg begynner å gjennomgå gjestenes navn, er studiet av de eldste gjestebøkene som å klatre i familietrærne til det norske borgerskap og den akademiske eliten. Mange kjente familienavn fra samfunnets øvre sjikt dukker opp, og også kjente navn fra kunst og kultur.

Maten og råvarene i 1912

Randsverk i 1912 representerte på mange måter sivilisasjonens utpost mot Jotunheimen fra øst. Riktignok var det sommervei inn i Sjødalen, og de første motoriserte kjøretøyer hadde passert Randsverk. Men når mat og andre husholdningsvarer skulle kjøpes inn, så betød dette lange reiser, oftest til Vågåmo med hest og kjerre. Om vinteren fantes det ingen brøytet veg. Ski eller hest og slede var framkomstmiddelet. Alternativet var egenprodusert mat, eller skaffe mat fra jakt, fiske og sanking.

Samleregningene fra 1912 fra Vaagaa Handelsforening til Jens Tronhus representerer åpenbart innkjøp før påske og før sommersesongen, samt supplerende innkjøp etter behov. Ser vi bort fra andre innkjøp til driften av stedet, slik som ulltepper, tøystoff, kjøkkenutstyr, såpe og spiker, kan innkjøpene fra handelsforeningen kategoriseres som vist i tabellen nedenfor. Det er interessant å merke seg at den gamle storjeger Jens Tronhus før påske i 1912 kjøpte inn 22 ryper og 4 orrhøner.

Tabellen til høyre viser matvarer innkjøpt av Jens Tronhus fra Vaagaa Handelsforening 1912. Ut fra pris kan det sies noe om mengder innkjøpt, der dette ikke er angitt. F.eks. har alle gjærinnkjøp samme pris (kr.0,10). Det kan derfor antas at mengden er den samme hver gang.

Antall brød i kursiv i 24.6 og 20.7 er på denne måten beregnet ut fra kjøpesummen. Spørsmålstegn betyr uleselig håndskrift. Varebetegnelse er for øvrig forsøkt skrevet slik de framstår på samleregningene.

Dato	27.januar	20.mars	24.mai	24.juni	20.juli
Kjøtt og fisk		6 ask Gratin. Fisk 6 ask Fiskeboller 4 ask Seikager 22 Ryper 4 Aarhøner 1 kg Pølse	3,3 kg flesk	2 ask ..?.kjød 2 ask Oksekarbonader 3 ask Fiskepudding 3 ask Fiskekager 1 ask Stekte kjødkager 1 ask Kjødboller	
Middags-tilbehør		5 pak Makaroni	3 kg Riis	3 kg Riis	
Mel- og bakevarer	Gjær 5 brød 1 sekk Rugmel	Jær 4 Brød Bagervare 6 kg Rugmel 4 pk Havremel 2 pk Maismel	Jær 7 kg Hvetemel Kavringer 2 kg Potetmel Byggryn Berlinerkranser 1 sekk Rugmel	Jær 3 kg Byggryn 1 kg Hvetemel Brød (8 stk)	Jær 4 Kavringer 4 Fransbrød Bagervare Gres(?)brød (5stk)
Grønnsaker og frukt	2 kg Erter	2 kg Gr. Erter 2 kg Erter 4 kg Svedsker Ferskeneser	1 kg Svedsker	2 kg Svedsker 1 kg Æbler (tørkede)	
Søtестoffer	4 kg Raff.	Sirup 1 kg Rosiner 8 kg Farin	Sirup 4 kg Raff. 4 kg Farin ½ kg Rosiner	5 kg Raff. 4 kg Farin ½ kg Rosiner Succade	
Fettstoffer		5 kg Smult 4,2 kg Smør	2 kg Marg.	2 kg Marg.	
Drikke	2 kg Kaffe Cacao	8 kg Kaffe The	3 kg Kaffe The	5 kg Kaffe The 1 fl Saft Selters-pulver	
Pålegg		8 ask Sardiner 7 ask Gaffelbiter 2 box Anchovis		1,55 kg Sveitserost 1 ask Sild i olje 4 ask Sardiner	4 ask Sardiner 3,6 kg Ost
Nytelsesmidler		12 ask Milk Kjeks 10 pak Chocolade 2 ask Cigarer 10 ask Cigaretter 5 ask Tobak		1/2 rul Tobak Drops 1 pak Chocolate 3 ruller Kjæks	3 pak Chocolade
Krydder	Safran	Hel Peber Cardemomme	Kanel Peber	Jortesalt	

Jens Tronhus har vært på jakt. Foto: privat.

Den stolte reinsjeger hadde mer enn nok med å være turistvert, og måtte kjøpe fuglevilt på bua!

Det som mangler på regningene fra Vaagaa Handelsforening er en viktig matvare som byggmel. Vassgraut stod nok fortsatt sentralt i kosten i Randsverk i 1912. Vi må derfor tro at byggmel fantes på Tronhus, men at det ble kjøpt inn fra annet sted. For øvrig finnes det heller ikke havregryn (til havregrøt) på innkjøpslistene. Innkjøp av til sammen 6 kg «Riis» antas å være brukt til risengrynsgrøt, siden denne måten å bruke ris på var svært vanlig på denne tiden. Videre mangler sentrale råvarer som ferskt kjøtt, poteter, ferske grønnsaker (bl.a. rotfrukter) og melkeprodukter.

Gunhild Øvre (1912-2004) fortalte før hun døde det hun husket fra Jens Tronhus' tid. Hun mente at de hadde melk og melkeprodukter fra egen gårdsdrift, og når det kom gjester slaktet de ungdyr (lam eller kalv). Hun påpekte at gjestene på Tronhus fikk servert det som ellers var vanlig å spise i bygda på den tiden, også graut, gjerne vassgraut. Men til festmat var det rømmegraut. Hun mente videre at brødmel måtte kjøpes, og dette fremgår også av regningene fra handelsforeningen.

Murt bakerovn var ikke vanlig i Nord Gudbrandsdal, men som ellers i landet kom vedfyrt bakerovn, «svartovn», i bruk omkring 1850. På Tronhus var det stor vedfyrt svartovn i alle år. Den gang ble nok det meste av brødmat laget på stedet. Regningene fra handelsforeningen i 1912 viser likevel at det også ble brukt «kjøpebrød». Antallet er imidlertid lite for å mette det store antall gjester, og kjøpebrødet representerte kanskje bare «det lille ekstra». På den annen side mente Gunhild Øvre at «kaku» (ovnsbrød) ikke var vanlig så langt tilbake, og at det mest ble spist flatbrød, laget på byggmel og skummet melk, evt. vann.

Det er blitt sagt at det er vanskelig å dyrke grønnsaker i Randsverk pga klimaet. Men vi vet at det ble dyrket poteter på Tronhus, oppe mot skogen i sørvendt bakke. Noen mener også at det har vært dyrket nepe, kanskje gulrot, ja, jordbær også, like ovenfor Tronhus. Det er fortsatt bær på ripsbuskene på Tronhus, og rabarbra vokser villig, som i andre fjellbygder.

Tronhus er registrert som landbrukseiendom /næringseiendom. Det har ikke kommet fram håndfaste opplysninger om hva som fantes av husdyr i Jens Tronhus sin periode, eller om det ble dyrket egne grønnsaker. På eldre fotografier fra stedet ser vi både ku, kalv, sau, geit og høns.

Jens Tronhus med jakttrofé. Foto: privat.

Noen av bildene kan tidfestes til da Jens Tronhus levde, noen er usikre og noen er fra en seinere periode. Når det gjelder dyrking, så finnes det fotografier som viser potetåker og havreåker, men disse er med stor sikkerhet fra etter Jens Tronhus' levetid. Det er imidlertid ikke urimelig at en driftig og framsynt person som Jens Tronhus i hvert fall enkelte år hadde egne poteter og nepe, som var vanlige matvarer i kostholdet i bygdene tidlig på 1900-tallet.

Fotografier fra Jens' tid viser ofte jaktvilt som bringes hjem til Tronhus, slik som rein, elg, hare og storfugl. Jens Tronhus er dessuten i flere eldre avis- og ukebladartikler omtalt som en berømt reinsjeger og fjellfører, bl.a. sammen med den svenske kronprins Gustaf sist på 1800-tallet. Dette var den tiden da det fortsatt var villrein i fjellene innover mot Nautgardstind og Gjende, før de siste flokkene ble assimilert i tamreindriften på 1930- og 40-tallet. At mengden viltkjøtt som ble brakt til gårds i tidligere perioder hadde et stort omfang, vitner flere beretninger om. Mye av jakten var ren troféjakt sammen med samfunnets bedrestilte. «Disse elgjægere vil kun skyte store elgokser. De beholder selv alene hodet og hornene. Kjødet orærer de bort», skrev Tidens Tegn om Tronhus i 1911. Det var derfor sannsynlig at mye kjøtt tilfalt Jens Tronhus, både reinskjøtt og elgkjøtt.

Påskemeny 1912 Middag	Sommer-/høst-meny 1912 Middag
<p>Hovedretter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fiskegrateng m/makaroni • Stekte seikaker • Fiskeboller i hvit saus • Stekt/kokt ferskt kjøtt • Stekte ryper/orrhøner • Steik (lam, kalv, reinsdyr) (m/svisker?) • Tilbehør: Poteter, gulerøtter, neper, erter, makaroni 	<p>Hovedretter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Steik (m/svisker?) • Stekt- evt. kokt ferskt kjøtt • Stekte oksekarbonader • Stekt fjellørret • Fiskepudding (stekt eller i hvit saus) • Fiskekaker (stekt eller i brun saus) • Stekte kjøttkaker (evt. i brun saus) • Tilbehør: Poteter, gulerøtter, neper, erter.
<p>Desserter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sviskegrøt • Fersken 	<p>Desserter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rabarbra/ rips • Sviskegrøt • Risgrøt/ riskrem • Byggrynsgrøt
<p>Etter middag</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kaffe og te m/raffinade • Formkake m/rosiner • ”Bagervare” • Kjeks/ sjokolade • Sigarer/ sigaretter/ tobakk 	<p>Etter middag</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kaffe og te m/raffinade • Eplekake • Formkake m/rosiner og sukater • ”Bagervare”

Mulige middagsmenyer på Randsverk Turisthotell i 1912.

Tronhus har siden 1911 hatt egen fiskehytte ved Øvre Sjødalsvann, og det finnes mye eldre fiskeredskaper i gårdsmuseet. At det ble brukt fersk fjellørret fra Sjødalen i kostholdet, både for egen familie og for gjestene, er derfor sannsynlig, spesielt om sommeren og høsten. Men det er ikke funnet noe som vitner om at det ble lagt ned rakfisk til vinterbruk.

At det ble plukket ville bær som mat for gjestene, viser følgende utsagn om maten da kronprins Gustaf bodde hos Jens i 1898: «Kronprinsen kom og takket mor for maten og roste bl.a. tyttebærene». Og videre: «Etter middag var det alltid kaffe med hjemmebakte kaker». Kaffe og kaker hørte altså med i Jens' stuer. Dette fortalte en av Jens sine døtre i en artikkel i magasinet URD i 1946.

I gårdsmuseet finnes det, av eldre dato, flere traug og trebutter, melkesiler, smørkinner, øltønner(?), hollandske krukker mm. Selv om det ikke har

dukket opp skriftlig eller fotografier om bruken av disse gjenstandene, vitner det om en viss egenproduksjon på gården. Det framgår av papirer at det under og etter 2.verdenskrig ble levert både sauekjøtt, ull og smør fra Tronhus. Det er derfor ikke utenkelig at dette også ble produsert i Jens' tid. Det bør til slutt nevnes at Jens Tronhus hadde skjenkebevilling for øl, vin og brennevin.

Oppbevaring av maten

Samleregningene fra Vaagaa Handelsforening viser at det ble kjøpt mye hermetikk, både kjøtt, fisk og pålegg. Erter, epler, svsker og rosiner ble kjøpt inn som tørket vare. Hermetikk og tørket mat var holdbar og fleksibel mat, og trengte ikke spesiell oppbevaring. Men det er ingenting fra gårdsmuséet på Tronhus som tyder på at Jens Tronhus hermetiserte mat selv, verken med tinnloddning eller på glass.

Ferskmat, slik som kjøtt og fisk, var det ingen problemer å oppbevare om vinteren, da temperaturen ute var nærmest konstant som i en fryseboks. Til oppbevaring i den varme årstid fantes det jordkjeller og aurbu på Tronhus allerede mens Jens Tronhus drev sin virksomhet. Derimot er det mer usikkert om kjøtt og fisk ble saltet ned for konservering og lagring. Det finnes ingen gamle saltkar på Tronhus i dag. Det er derfor sannsynlig at slakt ble spist ferskt, evt. saltet i liten skala.

Hva ble servert til måltidene?

Ut fra tidspunktet varene har blitt handlet i Vågå i 1912, og mengder som ble kjøpt inn, er det mulig å tenke seg hva gjestene fikk å spise i påsken, og til dels også i sommersesongen. Dersom vi i tillegg regner med sannsynlige produkter fra gårdens egen produksjon, kunne «menyen» sett ut som vist nedenfor. Men hvilke dager, evt. hva som faktisk stod på menyen fra dag til dag, er det vanskelig å si noe eksakt om.

Til frokost og lunsj, evt. niste, er det grunn til å tro at maten var enklere:

- kjepebrød, hjemmebakket ovnsbrød, flatbrød, grøt
- sardiner, gaffelbiter, ansjos, sild i olje, egg, ost, syltetøy
- kaffe, te, melk, saft

Det er rimelig å anta at gjester på dagsbesøk bare har spist lettere mat, f.eks. rømmevaffer, mens overnattingsgjester har hatt helpensjon, med middag og frokost, evt. lunsj.

Tillaging og servering

Vi vet lite direkte om dette.

Men vi må anta at Jens Tronhus selv var lite i kjøkkenet. Han var hotell-innehaver, drivkraften, mannen som ordnet de store linjer, som sørget for transport, og som tok seg av gjestene.

Hans kone Brit må ha vært sentral i matlagingen og den daglige driften i mange år. I 1912 var hun fremdeles frisk og sprek i en alder av 59 år, men ble etter hvert mye syk og svekket. Jens og Brit hadde til sammen 9 barn, herav 8 døtre. I 1912 bodde fortsatt flere av dem hjemme. Sønnen var nok mye jeger som sin far, og sees på flere bilder med nyskutt storfugl og hare.

Selv om han formelt overtok som turistvert da Jens døde, er det ut fra datidens rollemønster liten grunn til å tro at han deltok i kjøkkenet, verken i Jens' tid eller senere. Med ugifte hjemmeboende døtre, og to-tre gifte og barnløse døtre like i nærheten, var det da også nok av arbeidskraft på stedet. Ei datter var i mange år fast kokke, mens andre døtre serverte. De hadde alle lært husstell på Gudbrandsdalens Amtsskole. Men det krevdes mange arbeidshender, og det var behov for å ha både ansatt kokke og serveringshjelp i perioder. I tillegg skulle vertskapet utvise gjestfrihet og sørge for at gjestene trivdes så godt at de kom tilbake seinere, så det var nok å gjøre ellers også:

- all mat måtte tilberedes på vedfyrt svartkomfy.
- alt vann måtte bæres i bøtter fra brønnen 50 m ovenfor husene eller fra Rinda.
- alt varmtvann til matlaging, oppvask, klesvask, kroppsvask og hus
- vask måtte varmes, enten på vedkomfyren eller i eget vaskehus.
- all oppvarming av hus var med vedfyring, både i kjøkken, spisesal, oppholdsrom og soverom. Ved skulle kappes og bæres, ovner skulle fyres opp og ilden holdes vedlike.
- alle gjester skulle om morgenen få varmtvann i mugge, og nattpotten skulle tømmes.

Jens Tronhus og familien hans.

Foto: privat.

Tilbakemeldinger fra gjestene

I gjestebøkene fra Jens Tronhus' periode er det få kommentarer om opphold eller servering. Året 1912 er det bare to slike: «Tak for udmærket stell» og «Tak for behagelig opphold». Det er på en måte best å oppsummere datidens tilbakemeldinger med Theodor Casparis ord ved Jens sin død i 1924: «En ærligere, noblere, mer retlinjet og sympatisk fjeldmand end Jens Tronhus har Gudbrandsdalen aldrig fostret. De hundreder og hundreder av turister, som i en lang aarrække har gjestet ham i Randsverk, vil med en mund bekræfte denne dom».

Noen nyttige kilder:

- Gjestebøker (fremmedbøker) for Randsverk Turisthotell / Turiststasjon 1901 – 1970.
- Gårdsmuseet på Tronhus og privat skriftlig materiale, inkludert eldre fotografier.
- Intervjuer i 2004 med eldre folk i Randsverk.
- Caspari, T. 1924. Jens Tronhus. Kopi av minneord i en avis. Publ. ukjent.
- Evensen, T.H. 2004. Randsverkturister og matkultur i tidligere tider. Mat, måltider og servering på Randsverk Turisthotell / Randsverk Turiststasjon i 1912 og 1964. Semesteroppgave UiB. Inst. for kulturvitenskap / Vestnorsk Kulturakademi.
- Evensen, T.H. 2019. Randsverk Turiststasjon/Tronhus. Jutulen 2019.
- Gasmann, J. 1946. Tronhuus på Randsverk. Artikkel i URD nr.5, 02.03.1946.
- Lees, J.A. & W.J.Clutterbuck 2001. Tre i Norge ved to av dem. Oslo: Andresen & Butenschøn. Ny oversettelse.
- Morgenstjerne, O. 1911. Jens Tronhus. Artikkel i Tidens Tegn nr.70, 12.03.1911.
- Tønsberg, H. 1924. Jens Tronhus. Minneord. Den Norske Turistforenings Årbok 1924. Oslo: Grøndahl & Søn.
- Valbjørg, T. 1970. Sjodalen i Vågå og litt om utviklinga der. Årbok for Gudbrandsdalen 1970. Otta: Dølaringen. S.128-132.

Kua mi, eg takkar deg

Av Reidunn Snerle

Ein av dei fyrste songane vi lærde i småskulen, var om kua og den «deilige» mjølka ho gav oss. Lite visste eg da at kua skulle bli ein viktig del av livet mitt heilt fram til i dag. Ikkje var eg særleg glad i mjølk heller. Kvar generasjon likar vel helst å tru at dei har opplevd største endringane i si levetid. Som oftast er det feil, for utviklinga har ein tendens til å gå fortare og fortare. Men når det gjeld måtar å mjølke ei ku på, må vel siste nyvinninga, roboten, vera eit slags punktum.

Barndomsheimen min var nedst i Klebervegen som går opp til Bårstad. Vi hadde ikkje ku, berre gris. Men i Lykkjegrenda var det kyr på alle bruk: på Gammel-posthuset og i Enkjelykkja som var næraste naboane. Vidare oppigjennom grenda låg Imbertslykkja, Sveinlykkja, Sveinsonlykkja, Kolstad og Håmårslykkja. Heilt øvst låg Tolstad-kleiva. Kyrne på småbruka vart slepte «utamed», og dei gjekk ofte forbi heime, og vi visste kvar dei hørde til. I dei andre grendene, i Skårstron og i Liagrend var det også kyr på alle bruk den gongen. Likeins var det sjølsagt kyr på dei store gardane, men dei var i egne hamnlykkjer på garden og ikkje etter veggen.

I Enkjelykkja hadde dei innleigd ei ung budeie da eg var seks – sju år, og eg likte å ta ein tur i fjøset når ho mjølka. Da det kom kjerring i Enkjelykkja, kjøpte vi mjølka der. Elles var det mjølkeutsal hjå Inga Ingebretsen på Lalm.

Hjå besteforeldra mine i Skogheim hadde dei og nokre kyr. Dessutan var bestemor sommarbudeie på ymse setrer (i Borkhus og på Vangsetra i Skårvangen), og da vart det setertur på oss. Største opplevinga for meg var likevel sommaren 1949, og eg var 5 år. Da leigde foreldra mine og eit anna par Hellesetra i Griningsdalen, og på Kvarbergsetra var bestemor og ei tante budeier. Vi hadde både kyr og geiter. Fyrste erfaringa med handmjølking fekk eg med ei svart geit som var «mi». Elles var ysting ei ny og spanande oppleving; å skrape ystpanna etter raudostkokinga var det likaste! Noko som elles sette seg i minnet var kua som måtte avlivast fordi

*Søre Stade var kapellangard til 1905. Bildet er frå ca. 1890.
Foto frå Anne Marie Bolstad, Vågå historielags fotoarkiv.*

ho var ormestunge i juret, og oksen frå frammi Kampen som kom på uønska besøk!

Såleis var kua ein naturleg del av oppveksten sjøl om vi ikkje hadde kyr heime. Da eg vart gift til gard (Søre Stade), vart kyr og mjølkeproduksjon for alvor ein del av livet. Den «karriera» starta midt på 1960-talet. Da var maskinmjølking forlengst komen i bruk, men ein laut og vera budd på handmjølking. Mjølka vart sila oppi transportspannet. Om sommaren vart det sett til avkjøling i eit vasskar. Om vinteren var det luftavkjøling, og ein måtte passe på så mjølka ikkje tela. Spanna kjørde vi oppå rampa ved Sjørdalsvegen, så kom mjølkebilen og frakta dei til ysteriet i modm. Om eftan kom spanna att, uvaska i starten, men seinare reinvaska. På spannet hekk ein lapp som fortalde om kvaliteten på mjølka. Raud lapp tydde ikkje bra! Den gongen vart mjølkefeittet premiært, og lite visste vi om celletal ennå.

Kyrne hadde namn, og det gjer nok at ein lettare hugsar enkelte kyr. Mørkey var ein gild feittprodusent, medan Sjuros frå Fåvang tok elektriskgjerdet på horna og bana veg til grønare enger både for seg sjøl og resten av flokken. Etterkvart vart det slutt med å gje kyrne namn, og da vart det verre å hugse kvar einskild ku.

Midt på 70-talet kom tankhenting av mjølk, og vi fekk installert røyrmjølking. Det var ein utruleg stor lette i fjøsarbeidet. Du slapp å frakte

*Siste del av det gamle steinfjøset vart rivi i 2001. Bilde frå ca. 1960.
Fotoutlån frå Sande.*

tunge spann med mjølk, berre nybærer laut mjølkast på gammel-måten. Å vaske tanken for hand gjorde vi så gjerne, men nå slepp vi det og!

Så kom tida da gammelfjøset ikkje var tenleg lenger. I 2001 var lausdriftfjøset med mjølkegrav ferdig. Å stå rak medan du sette på mjølkeorgana spara både rygg og kne, og du hadde god kontakt med juret på kua. Vi mjølka fem om gongen, og fordi det var kraftfor å få på mjølkestallen, var dei ikkje vanskelege å få inn dit.

*Spannvasking på Stade på 1950-talet.
Fotoutlån frå Sande.*

Mjølkegrav frå 2001.

Så er nye 20 år gått, og tida er komen for enda ei nyvinning i mjølkearbeidet: robot er bestilt og kjem på plass i vinter. Da kan vel ikkje noko meir avansert enn robotmjølking nokon gong bli aktuelt. Eg har vore med på ei omfattande og interessant utvikling i mjølkeproduksjonen.

Arbeidet har stadig vorte meir mekanisert og dermed fysisk lettare, men krava til kvalitet og lønsemd har stadig vorte skjerpa. Å arbeide med levande dyr er både krevjande og gjevande. Mykje å gle seg over, men trist og leit når ikkje alt går som det skal. Eg har ikkje vore nokon mjølkedrikkar, men det har gått med mange liter med mjølk til å produsere all raudosten eg har ete!

Alle foto: Ivar Teigum.

Det var mjølkemaskin på Stade frå mai/juni 1953, før det mjølkekrakk og bytte. Spannlevering fram til 1975.

Avstraffelse i gapestokk og på tremerr

Av Eirik Haugen

Noen ting i historia har vi lite lyst å snakke om, men det er historieforfalskning om vi unnlater det. Gapestokk og tremerr er slike emner. I Vågå hadde vi begge deler. To gapestokker eksisterer fortsatt framfor kirkeporten. Det er steiner som er satt på ende, og med to hull i. Her kunne de som hadde begått forseelser bindes på kirkesøndager. De som gikk forbi hadde lov å spytte på de. Det er ikke register over dette i kirkeboka. Gapestokken ble ofte brukt for de som ikke kunne betale sin bot. Opplysningene står i tingboka. Selvfølgelig var dette en stor nedverdiggelse. Gerhard Schøning kaller steinene «smaae Bautasteine» og hevder at steinene ble brukt for å binde hester i. Dette ble skrevet i 1770-årene. Jeg tror ikke på denne teorien. Tror neppe at Vågå var bedre enn andre bygder. De hadde nok også gapestokk. Det var sikkert mange nok av de som ikke hadde midler til å betale sin ilagte bot.

Det eksisterte også en tremerr. Det var en hestelignende konstruksjon. Den var veldig kvass på ryggen. De som ble straffet måtte sitte med lodd på beina under messa. Det er vel mest trolig at den også stod utenfor kirkegården. Det var en fra Kleppe (far til Jo Gjende) som gjorde slutt på tremerra. Det var to som skulle sitte på tremerra denne søndagen, men mannen fra Kleppe ville sitte forrerst. «Den mæ størst nåssa lyt sitja fremst». Men Kleppemannen hadde lura med seg en sabel – og han slettet ryggen på merra, slik at den ble bedre å sitte på. Han hogg også ørene av tremerra. Tremerra ble så skamfert at den ble tatt ned. Lærer Ivar Vetleseter fortalte om dette. Dette skjedde nok like før 1800.

Mange ting har fått glemselens slør. For eksempel så kunne ikke kvinner som hadde født gå inn hoveddøra i kirka. De var urene og gikk inn døra på venstre side. De ble kalt «inngangskonø». Når de hadde gått til alters, så kunne de igjen gå hoveddøra. De ble listeført som «introduserede» i kirkeboka. Det var en tid også løftet kister over kirkemuren. Det var de som hadde begått selvmord.

På venstre side har kirka også gluggene der de spedalske kunne få brød og vin. Arkitekturen forteller i det hele tatt mye historie. Tilbake til gapestokken, så er vel dagens gapestokk kanskje facebook.

Ny utgåve av I gamle Daagaa

Bokmelding ved Jakup Skjedsvoll

Boka *I gamle Daagaa. Forteljing og Bygda-Minne fraa Vaagaa* kom fyrste gong i 1908. Ho kom i eit nytt opplag i 1944, og eit opptrykk i 1977, men boka har lenge vore utseld. Det er Gudmund Harildstad (frå Venabygda) og Kristoffer Kruken som nå har lagt til rette ei nyutgjeving av boka. Dei har lagt utgåva frå 1908 til grunn, med nokre smårettingar av inkonsekvensar i språket.

På grunn av tida som har gått sidan boka vart skriven, har dei dessutan lagt til mange nye fotnotar, til forklaring av ord som ikkje er så lett forståelege nå, vel hundre år etter at boka vart skriven. Dei har også nummerert fotnotane, som står nedst på kvar side, noko som lettar lesinga. Som utgjevarane peikar på, skildrar Ivar Kleiven i denne boka folk og hendingar i gammal tid, og han sameinar munnleg tradisjon og skriftlege kjelder til ein levande heilskap i sin eigen meisterlege stil. Etter mi vurdering er denne boka noko av det beste han skreiv, både i stil og i sak. Det har derfor også ein verdi i seg sjølv at boka kjem i si originale språkform.

Boka er delt i fem hovudkapittel. Det er fyrst dei to om *Hulder og Onde-Buandes* og *Naagaa 'taa kaart* med andre folkeminne. Deretter kjem to kapittel om kjende menneske, *Skjyttare og Kjempo* og *Bygda-Konstnare*, som i førtito stykke fortel om noko fleire personar. Til slutt kjem eit kapittel om slekter på atten gamle gardar i det gamle Vågå prestegjeld, som nå er Vågå og Sel kommunar. Dei atten gardsslektene han fortel om, har gjennom århundra spreidd seg så vidt at dette har interesse også for svært mange andre både i Vågå og i landet elles.

Ein særleg styrke ved boka for dei som driv med slektsgransking, er at utgjevarane har samarbeidd med tidlegare redaktør i Norsk Slekthistorisk Tidsskrift, Klaus Johan Myrvoll, om den slekthistoriske delen. Han har gjeve mange stuttare rettingar og opplysningar i fotnotar i den slekthistoriske delen av boka, og også skrive ein artikkel på 16 sider der han har retta og utfylt somme av ætteoversyna i boka.

Den vesentlege verdien av boka for dagens lesarar ligg etter mitt syn i miljøskildringane. Dei menneska Ivar Kleiven skriv om her, levde i ei anna tid, og for å få veta litt om vilkåra folk levde under i eldre tider, og forstå korleis dei tenkte og kvifor dei handla som dei gjorde, er denne boka ei gullgruve. Miljøskildringa, som er ein vesentleg del av stoffet, har interesse for alle som interesserer seg for eldre tider. Og det er også interessant å merke seg kor mykje av folkeminna han gjev att som handlar om jegerar og sterke menn, eller maktuge karar som dei siste blir kalla. Det fortel mykje både om kva kjeldene hans – forteljarane i det gamle samfunnet – var opptekne av, og kva Ivar Kleiven rekna med at lesarane hans ville vera interesserte i å lesa for vel hundre år sidan.

Det er elles noko vi ikkje så ofte tenkjer over, at vi gjennom slike oppteikningar av folkeminne som her er trykte, får tilgang til opplysningar frå tidlegare tider som vi ikkje finn i skrivne, samtidige kjelder. Ivar Kleiven var ein tidleg samlar av slike opplysningar i vårt område, og han hadde eit svært godt minne. Dette gjer denne boka til ei unik kjelde for opplysningar vi ikkje kan finne andre stader. Boka gjev dermed snautt 330 sider med svært interessant lokalthistorisk og slektshistorisk stoff som vi ikkje finn andre stader.

I tillegg til tidlegare utgåver har denne fått både ei litteraturliste for vidare lesing, og dessutan eit sterkt utvida personregister (på 54 sider) som gjer boka til ei lettvent oppslagsbok når lesaren er på leit etter bestemte gardar eller personar. For historieinteresserte og for slektsgranskarar er dette sjølv sagt spesielt nyttig.

Boka er oppatt-trykt i si opphavlege språkform – ei lett normalisert, men nokså gammal vågådialekt. Ivar Kleiven nemner vel sjølv at han har prøvt å leggje vågåmålet slik det vart brukt rundt 1830 til grunn. For dei fleste gjer dette boka tyngre å lesa enn vanleg normalprosa, i alle fall til ein får lese ein del og blir vant til språkføringa. Men for folk med målførebakgrunn i vågåmålet, vil dette fyrst og fremst vera merkande i starten, til ein blir van med skrivemåten og stilen. Fotnotane med forklaring til ord som nå er lite brukte, er også lett tilgjengelege nedst på sidene og lettar forståinga. Men med tanke på yngre lesarar kunne nok utgjevarane gjort enda meir av dette. Ivar Kleiven var som nemnt ein ypparleg forteljar, og i denne samanhengen er den originale språkføringa i seg sjølv ein verdi som tek vare på dei litterære kvalitetane ved boka. Den som tek seg bryet med å lesa så mykje at lesinga glid nokonlunde greitt, får etter mi meining rikeleg løn for strevet.

Og den lesaren som fyrst og fremst er på leit etter faktaopplysningar, kan ved hjelp av det svært omfattande namnregistret finne fram til og lesa akkurat det ho eller han treng. Eg tør trygt å anbefale dette som ei nyttig bok for dei som interesserer seg for tidlegare tider, og korleis forfedrene vår tenkte og hadde det.

Kleiosæter 1910, Ivar Kleiven midt på bildet. Foto frå historielagets arkiv.

Ivar Kleiven: *I gamle Daagaa, Forteljingo og Bygdaminne fraa Vaagaa.*
Ved Gudmund Harildstad og Kristoffer Kruken (398 sider) Novus forlag,
Oslo 2020.

Han gav oss ein minnearv

Av Terje Kleiven

Helsingstale i samband med Kjell Andersen's fotoutstilling.

Vågå er heldige – som har ein Kjell Andersen. Gjennom Kjell har vi ei skattekiste full – med foto. Om vi opnar skattekista finn vi at det slett ikkje berre er fotografi – det er ein historisk dokumentasjon på vår nyare historie – dei siste 80 åra. Den handlar om dagleglivet til folk. Det handlar om utvikling. Det er ein minnearv.

Kjell tok sine første bilde på ein sykkelstur i 1947, 15 år gamal. Med ein far som var fotograf er det grunn til å tru at han også lærde eitt og anna om «fotokunstens forunderlege verden». Han lærte å stille opnar og blendar, lærte ljuset, lærte å sjå motiv, komponere bilde på ein god måte. For snart 75 år sia vart han altså «frelst». Sidan den gongen har fotografiapparatet vore ha's faste følgjesvenn. For å si det slik: For 'om Kjell har fotoapparat vore like naturleg følgjesvenn som hånd-veska er det for kvinnfolk. Kjell har hatt mange interesser.

Kjell Andersen og Dorit Sverre påska 1956. Foto: Thorleif Andersen.

Heile sitt liv har han vore ivrig friluftsmann. Og apparatet har støtt vore med. Tallause motiv frå fjell og skog, vatn og vidde, frå nært og fjernt – er festa til fotorullen, vinter som sommar. Oss kan sjå ein natur som er i endring og folket som brukar naturen er au i endring. Eitt av desse fjellmotiva stod på trykk i New York Times. Bilde tå Kjell Espen i silhuett på Galdhøpiggen med Skarstind og fjellheimen bak. Ingen fåt bilde i New York Times utan kvalitet.

Kjell har drive med **idrett**: Langrenn, hopp, friidrett, fotball, ja, han var til og med ein av dei første her i distriktet som var med i skiskyting. Æresmedlem i Vågå idrettslag. Idretten er au dokumentert gjennom bilde ha's Kjell. Han var med og starta Vågå Røde Kors der han og er æresmedlem. Og han var med og starta Vågå kameraklubb. Kor mange timar han har i mørkerommet kan oss berre gjeta oss til.

Eg nemnde naturfotografen Kjell. Kanskje enda viktigare – for mange – er hans tallause bilde frå arbeidsliv og kvardagsliv te folk, og kulturlandskap. Dette er særst viktig historie. Den er særst viktig fordi endringane i vår tid har vore så kolossale – gått så fort – er så merkbare. Berre sjå forandringane i kulturlandskapet i mo'om. Kjell har dokumentert.

Og arbeidslivet! Kæm sår køynn med «den lomske så-maskina» i dag, dreg al'n, skjær åker mæ skjero, breie møkk med greip, bær før på ryggen, hell kjøre måsålass frå fjellet ein vinterdag med øyk. Kæm står i vasskanten å skylle klæe medan isen er i ferd med å leggje

Thorleif Andersen påska 1956. Foto: Kjell Andersen.

seg på Vågåvatnet. Kæm kala og spinn? Slik kan oss fortsette å prate om ei tid som var – men som ikkje er. Da er det så bra at alt dette og mykje meir har Kjell dokumentert for ettertida.

Ein an viktig del av det Kjell har dokumentert er hendingar. Eg kan trekkje det så langt attende som da far has fotograferte haustflåmen i 1938, hell krigsåra. La meg berre nemne nokre stikkord: Ymse stemne, ulykker, Sondbrue, fest. Da eg vart konfirmert i 1964 var det Kjell som var fotograf, slik han har vore så mange gonger både før og sia. Lista kunne vore uhorveleg lang. Det må au nemnast at Kjell har vore ei viktig kjelde for aviser, organisasjonar, lag, foreningar og ein-skildpersonar. Eg har sjølv hatt nytte av ha's arkiv og kunnskap og veit kva det betyr.

Eg har vore stutt innum både livet ha's Kjell og fotograferinga ha's. Likevel: Ord blir så fattigslege – så utilstrekkelege i denne samanhengen. Eitt enkelt blinkskot med kamera, eit lite fotografi – som her er forstørra – kan seia meir enn tusental ord.

Fotografen – Vågå-fotografen Morten Krogvold har sendt oss nokre ord i samband med denne utstillinga som eg vil referere:«Kjell Andersens fotografier er en påminnelse om tidens gang og livets korthet. Det eneste som blir igjen etter oss når vi dør er – nettopp – fotografier. Ikke mobilens registreringer av alt uvesentlig vi sysler med. De bildene forsvinner, holdbarheten er minimal og selv om noe er lagret i en sky, må vi huske på at Sky er et sårbart selskap i en økonomisk sårbar verden.

Nordre Øye ved Finnbrua, flåmen 1934. Foto: Thorleif Andersen.

Og ikke minst; fotografering er et fag som ikke kan utøves av alle. Det er her Kjell Andersens fotografiske livsverk kommer inn. Bildene av mennesker som har levd og virket i Vågåbygda gjennom en årrekke blir ikke glemt når galleriet viser portretter og øyeblikk av menneskeliv, som har sluknet for lenge siden. I alvor, fest og i hverdag er en rekke mennesker festet til vår hukommelse via Kjell Andersens verktøy – men først og fremst hans interesse, begavelse og kjærighet til bygdefolket.

De døde ser på oss fra bildets dyp, den gang høyst levende med drømmer, sorg og glede – akkurat som vi nå – før vi også svever ut av tiden. Har *vi* en Kjell Andersen som gjennom en årrekke har skildret mennesker med respekt og nysgjerrighet på livet? Kjell Andersen er en god fotograf fordi han er et godt menneske. Og uselvvisk interesserer seg for andre. Faget har han lært seg gjennom studering av natur og mennesker, og praktisering av fotografiets mysterier både i mørkerom og i møte med Vågålyset. Landskaper, bygninger og mennesker er skildret vakkert og varmt via Kjell Andersens temperament og glød. Hvilken gave til vakre Vågå!»

TAKK KJELL FOR DITT FOTOGRAFISKE LIVSVERK.
TAKK FOR MINNEARVEN DU HAR GJETT OSS.

F.v. Ola Preststulen, Olav Enstad og Thorleif Andersen undervegs til Trondheim og rettssak mot Rinnan i 1947. Foto: Kjell Andersen.

Vågå Historielag: Årsmelding 2021

Arrangement

Historielaget har i samarbeid med Gudbrandsdalsmusea hatt fleire foredrag / kveldsseto i Jutulheimen, eit par arrangement var også saman med andre. Det var kveldsseto kvar onsdagskveld heile sommaren. Ingrid Løkken og Tore Jan Rødølen kopla saman ord og strengar, medan Leif Inge Schjølberg og Ola Grøslund tok for seg Vågåleikjer frå jubilerande spelemenn. Ivar Teigum fortalde om Fel-Jakup, medan Aslak Brimi, Mari Midtli m.fl. framførde Huldra Hildur i musikk og sang for barn. Hans-Jacob Dahl tok for seg vevnaden til Rakel Onsum Berg, medan Bjørg Schultz og Elin Grev viste fram plantefarging av garn. Bengt Kvalvik fortale om filminnspelningar i Vågå, og Johan Storm Munch prata om presten Johan Storm. Eldre budeier fortalde om sæterlivet i samtale med Eirik Haugen, medan Kristin Akslen Hagen tok fram musikk og anna frå det rikhaldige arkivet. Fleire arrangement var knytt til kristningsferda til Olav Digre for 1000 år sidan. Det var tur etter den gamle vegen frå Garmo til Storviksøygarden, ein kveld var det tur til Tingsvasletta der Olav heldt ting med vagverane, Ola Grøslund fortalde om kristninga. Jakup Skjedsvoll tok for seg skiljet mellom nord og sør i Gudbrandsdalen i mellomalder og førhistorisk tid, medan Stein Villa og Tom Willy Rustad tok for seg musikk og musikkinstrument frå gammal tid. Elles vart fleire planlagde arrangement avlyste p.g.a. pandemien.

Jutulheimen

Det er Gudbrandsdalsmusea as som står for drifta av Jutulheimen, historielaget står for vedlikehald. Vågå Historielag er aksjeeigar i Gudbrandsdalsmusea as og er aktivt med i planlegging og drøfting av vedlikehald, drift og utstillingar. Med støtte frå Stiftelsen UNI er det utført restaurering av purkehuset og kvernhuset. Jutulheimen er knytt betre saman med Ullinsvin med opprusting av gangvegen mellom, dette er med støtte frå Sparebankstiftelsen DNB. Ein god del småvedlikehald og rydding er utført på dugnad.

Prestgarden

Det er i året lagt inn elektrisk strøm i aurbua og installert utstillingsljøs på fjøstrevet og toppetasjen av låven. Det er lagt golv i delar av skålen. Alle etasjene i låven er rydda og reingjordt. Svært mykje av dette er gjort på dugnad. Låven og fjøset har vore brukt til utstillingar, også fjøstrevet og toppetasjen av låven er teke i bruk. Delar av hovudbygningen er utleigd til husflidslaget som har stor aktivitet der. Paktarhuset har vore brukt til kafe. Kommunen er hovudaksjonær i aksjeselskapet Ullinsvin drift AS, historielaget og husflidslaget har mindre eigardelar. Det er Ullinsvin drift AS som har stått for drift av galleri og kafe, medan Gudbrandsdalsmusea har utstillingar i fjøset og på toppen av låven. Ullinsvin hadde svært mange besøkjande dette året. Julemesse med utstillingar og aktivitetar hadde godt besøk.

Prestgardshågein

Hagegruppa i historielaget er organisert slik at ansvar for stell, lusing, vatning mm. er fordelt for kvar veke. Hagen har fungert godt som ein del av tilbodet i Ullinsvin saman med utstillingane. Kari Hølmo Holen (leiar), Magnhild Råstad og Livø Hosar har leiinga av hagegruppa. Ei eige utomhusgruppe har stått for plenklipping samt raking og rydding både i hagen og på tunet i Ullinsvin og Jutulheimen.

Ullinsvin AS

Det heileigde selskapet Ullinsvin AS er eigar av nybygget i prestgarden. Kjellaren husar museumsmagasin og arkiv. Gudbrandsdalsmusea AS står for drifta av magasinet. Ullinsvin drift AS brukar utstillingsbygget. Ullinsvin AS har same styre som historielaget.

Laget elles

Frå årsmøtet 14. april 2021 har styre vore dette: styreleiar Knut Raastad, nestleiar Dag Valde Aasheim, styremedlemmar Rønnaug Siem Hammer, Steinar Løkken og Elin Grev, varamedlemmar Ola Stokstad, Jens Hagen og Ågot Råstad. Det har i året vore 10 styremøter, og varamedlemmane møter på lik line med styremedlemmane. Laget har 430 medlemmar.

Revisorar er Astrid Sandbu og Gunnar Sandbo.

Valnemnd er Jonny Brenden, Live Hosar og Reidunn Snerle.

Trond Ole Haug er styremedlem i Gudbrandsdalsmusea as.

Jens Hagen er styremedlem i Ullinsvin drift AS.

Nils Valde styrer heimesida vaaga-historielag.org og skannar og legg ut innsamla gamle bilete. På heimesida er det ei mappe med gards- og slektshistorie. Arbeidet med sæterhistorie held fram.

God oppslutning om frivillige medlemspenar og støtte frå annonsørar gjer utgjeving av årsskriftet Jutulen mogleg med utsending til alle medlemmane, i tillegg er skriftet utlagt for salg. Historielaget kostar pynting av gravene til Ivar Kleiven, Trond Eklestuen og Jo Gjende.

Pulløybua er bortleigd som anneks til nabohytta. Nordheradsprosjektet disponerer Flåten. Buene ved Gjendeosen vil kunne lånast ut til historielagsmedlemmar. Styret takkar samarbeidspartar og medlemmar i laget for god hjelp og støtte i året 2021.

Ullinsvin fyrst på 1900-talet. Foto frå Augusta Holmbo, Vågå historielags fotoarkiv.

